

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PAUER IMRE

OSZTÁLYTITKÁR.

XVI. KÖTET. 9. SZÁM.

LENGYELORSZÁGI ADALÉKOK

HAZÁNK S FŐLEG ERDÉLY

XVI-XVIII. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ.

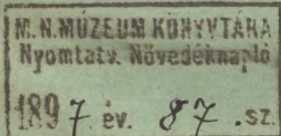
LENGYEL LEVÉLTÁRI KUTATÁSAI ALAPJÁN IRTA

VERESS ENDRE.

Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1896. évi január 23-iki ülésén.

EGY KÉPMELLÉKLETTEL.

Ára 45 kr.

BUDAPEST.

1896.

KÖZLESEK
A MAGY. NEMZETI MÚZEUM RÉSZÉRE

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. — Második kötet. — Harmadik kötet. — Negyedik kötet. — Ötödik kötet. — Hatodik kötet. — Hetedik kötet.

Nyolczadik kötet.

I. Szám. A helynevek és a történelem. *Pesty Frigyes* r. tagtól. 40 kr. — II. Szám. Erzsébet Anglia királynője és Ausztria. 1563—68. Adat a XVI. század vallási történelméhez. Kiadatlan kútfők nyomán *Wertheimer Edétől*. 30 kr. — III. Szám. A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában. *Hajnik Imre* lev. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. Az első hazai hírlap. 1705—1710. *Thaly Kálmán* lev. tagtól. 30 kr. — V. Szám. Dobó István Egerben. Székfoglaló értekezés. *Gyárfás István* lev. tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Szalay Ágoston emlékezete. *Deák Farkas* l. tagtól. 10 kr. — VII. Szám. Északnyugoti utam. *Rómer Flóris* rend. tagtól. 10 kr. — VIII. Szám. Bél Mátyás. Székfoglaló értekezés. *Haan Lajos* r. tagtól. 40 kr. — IX. Szám. Tata fénykora. (1412—1542.) *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — X. Szám. A körmöczi régi kamara és grófjai. *Krizskó Páltól*. 40 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Szám. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- s Spanyolország közt. 1787—1790. (Adalék Ausztria keleti politikájához.) Kiadatlan források alapján írta *Wertheimer Ede*. 50 kr. — II. Szám. A Limes Dacicus első része. *Torma Károly* r. tagtól. 90 kr. — III. Szám. Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. *Szilágyi S.* r. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. A kalendáriumokról. *Jakab Elek* l. tagtól. 40 kr. — V. Szám. Az aquincumi amphitheatrum északi fele. (Jelentés az ottani ásatásokról.) *Torma Károly* l. tagtól. Nyolcz fametszettel s tizenöt fénynyomatu táblával. 1 frt. — VI. Szám. A zámi és ohati apátságok. *Balássy Ferencz* l. tagtól. 30 kr. — VII. Szám. Nápolyi Péter. Egy diplomata a XVII. század elejéről. *Szilágyi S.* r. tagtól. 10 kr. — VIII. Szám. A Renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. *Miskovszky Victor* l. tagtól. 40 kr. — IX. Szám. Marsigli élete és munkái. *Beliczay Jónástól*. 60 kr. — X. Szám. Az európai vasuti ügy fejleményei és eredményei a magyar magánjog szempontjából. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 50 kr. — XI. Szám. A paraszt vármegye. *Gyárfás István* l. tagtól. 30 kr. — XII. Szám. Adatok a helynevek történetéhez. *Majláth B.* l. t. 20 kr.

Tizedik kötet.

I. Szám. Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. A stockholmi kir. svéd államlevéltárakban s az upsalai egyetemi könyvtárban őrzött adatok alapján írta *Szilágyi Sándor* r. t. 20 kr. — II. Szám. Az 1609-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihály* levelező tagtól. 30 kr. — III. Szám. Forgách Ádám és Báthory Sófia ékszereinek történetéből. *Majláth Béla* l. tagtól. 20 kr. — IV. Szám. A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — V. Szám. A jászkúnok nyelve és nemzetisége. *Gyárfás István* lev. tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népeletben. Székfoglaló *Kozma Ferencz* l. tagtól. 30 kr. — VII. Szám. A Hajduk

L.

dik

—

VI.

etől.

ban.

710.

zék-

alay

goti

zék-

ora.

régi

- s

lan

icus

ula-

—

ám.

ma

—

—

S.

nös

—

ám.

em-

gye.

nez.

véd

ján

ilés

ách

—

etáv

ván

- és

duk

Divaldi K. Budapest

BÁTHORY ENDRE ÉS BOLDIZSÁR KENOTAPHIUMA.

LENGYELORSZÁGI ADALÉKOK

HAZÁNK S FŐLEG ERDÉLY

XVI-XVIII. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ.

*

LENGYEL LEVÉLTÁRI KUTATÁSAI ALAPJÁN

IRTA

VERESS ENDRE.

Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1896. évi január 13-iki ülésén.

EGY KÉPMELLÉKLETTEL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1896.

KÖTELES PÉLDANY
A MAGYAR NEMZETI MUZEUM RÉSZÉRE

ELŐSZÓ.

Összeköttetésünk a lengyelekkel s az egykori hatalmas lengyel királysággal jóformán egyidős államiságunk történetével. Nagy Lajos alatt összeforrt a két rokonlelkű nemzet, aztán újra szétválasztá a sors, és ha dicsőségre, fényre nézve nem is, de az érintkezés élénkségét tekintve, legnagyobb volt az hazánk újabbkori történetében: az erdélyi fejedelemség korában, kialakulása elejétől kezdve, a XVI. és XVII. század folyamán egészen megszűnéséig, sőt azontúl is a Rákóczy-forradalom lezajlásáig, közel kétszáz éven át.

E hosszú, változatos korszak története hiányos, néha meg sem érthető a lengyel történelem és kútforrások ismerete nélkül, mert az anyag jórésze Lengyelországban van és történetünk hézagai kitöltése a lengyel gyűjteményekben rejlő adatokban keresendő. S mégis azt tapasztaljuk, hogy a lengyel-magyar történeti vonatkozások tanulmánya nálunk *el van hanyagolva* és nem áll arányban történetírásunk modern fellendülésével. *)

Történetíróink közül bizonyos tervszerűséggel még csak Dr. *Szádeczky* Lajos dolgozott 16 év előtt lengyelországi levéltárakban, de példáját alig követte valaki. Kutatásai eredményét ki is adta, s a »Századok«-ban és más folyóiratokban közölt, sok adatot tartalmazó jelentéseit és külön tanulmányait nem említve, szép kötetben megírta 1887-ben, a háromszázados évforduló alkalmából, Báthory István lengyel királylány választása történetét, s a következő évben »Izabella és János

*) Célzott erre néhai *Wenczel* Gusztáv is »Lengyel nyelven készült történeti kútforrások és emlékek« cz. közleményében, a »Történelmi Tár« 1879. évf. 623—629. lapján, s a tanszékről is buzdítá tanítványait a lengyel-magyar történeti vonatkozások tanulmányozására.

Zsigmond Lengyelországban« cz. kisebb munkáját, majd környáti Békés Gáspár életrajzát. De, egy ember élete és tevékenysége kevés lengyel-magyar összeköttetéseink részletei kiderítéséhez, nemcsak a levéltárak gazdagságánál, hanem a lengyel történetírás elismerésre méltó nagy fejlettségénél fogva is. Ezért kíváncsú és háládatos is lenne, hogy kutatóink figyelme nagyobb mértékben forduljon a lengyel levéltárak felé; mert az, a mit Lengyel- és Oroszországban a M. Tud. Akadémia eddig másoltatott, még korántsem kielégítő.

Részemről, az erdélyi fejedelemség története körében, moldva-havasalföldi érintkezések nyomozása közben kikerülhetetlenül kellett foglalkoznom a lengyel összeköttetésekkel, s e körülmény, de — hálásan ismerem el — Szádeczky L. hatása és (mint a kolozsvári egyetemen volt tanárom) személyes buzdítása és mások lelkesítése is: terelt e viharos korszak tanulmányozására.

Ez vezérelt ki Lengyelországba is, és ottani kutatásaim: az e korra vonatkozó újabb adalékok egy kis részével számolok be az alábbiakban, jelentés-szerű részleteivel egyúttal tájékozásul az ismertetett levéltárak ezentúli használói számára.

Bécs, 1896 jan. 10-én.

VERESS ENDRE.

SOMLYAI Báthory Endre bíbornok, erdélyi fejedelem élete történetéhez gyűjtven adatokat, átkutattam időfolyamán azokat a hazai levéltárainkat, melyekben reávonatkozó adatokat remélhettem találni, úgyszintén Akadémiánk külföldi másolatgyűjteményét s a bécsi gazdag levéltárakat. De ifjúságára s általában fejedelemségét megelőző éveire tájékozatlan maradtam és minél előbbre haladtam kutatásaimban, annál erősebb lett vágyam, a lengyelországi levéltárakat is átnézni; mert nemcsak erdélyi, hanem egész újabbkori magyar történetünknek *alig van ismeretlenebb alakja* Báthory Endrénél. Élete utolsó évét s rövid uralkodása körülményeit még meglehetősen ismerjük történeti kútfőinkből, de 1599-et megelőző életviszonyairól alig tudunk többet, mint: hogy Báthory István, lengyel királylyá választatása után udvarában neveltette, majd papi szemináriumba adta, aztán Rómába küldte, hol bíbornok s onnan visszatérve, vármiai püspök lett. De a részleteket teljességgel nem ismertük, s forrásaink még életkorát is hibásan hagyták reánk, mert az, hogy 33 éves volt halálakor, kutatásaim alapján valótlan adatnak bizonyult; mivel annál sokkal idősebbnek kellett lennie.

Mindezekre Lengyelországban reméltem felvilágosítást kapni. Régi vágyakozásom volt, átböngészni az ottani könyv- és levéltárakat s egyúttal a hívebb, erőteljesebb jellemzés tekintetéből: megfordulni mind ama helyeken, a hol Báthory Endre annyit élt és működött. Tervemet azonban csak a múlt év április-május havában valósíthattam meg, öt hétnél tovább dolgozván Krakó- és Varsóban, s a most a német birodalomhoz tartozó mai napig is virágzó vármiai (ermlandi) katólikus püspökség területén, több helyen, fenn keleti Poroszországban, meg vissza egész Danczkáig.

Hálásan említtem meg (s az illető helyeken névszerint is kitüntetem), hogy útaban mindenfelé a legnagyobb készséggel támogattak úgy a lengyelek, mint a vármiai porosz papok, a mihez a lengyel-magyar barátság mellett kétségkívül a Báthory Endre iránti tisztelet is hozzájárult, és nagyrészen e meleg pártfogásnak tulajdonítom, hogy kutatásom eredménye minden várakozásomat felülmúlóan gazdag volt.

Köszönhettem ezt annak is, hogy a krakói Jagiello-egyetem kézírattárán kívül, a többi mind olyan volt, melyben előttem *más magyar kutató aligha járt!* Már csak ezért is, nem szorítkozhattam kutatásomban csupán Báthory Endre történetére, hanem igyekeztem átnézni mindent, a mi *magyar történeti* érdekű volt. Az alábbiakban ezért csak jelezni fogom azt, a mit kiválasztott történeti alakomra és kortársaira vonatkozólag kaptam (mert a néhány százra menő levelet ismertetni maga egész tanulmányt igényelne) s csupán a *többi magyar vonatkozású* kéziratokat, adatokat és emlékeket ismertetem összefoglalóan részletesebben, jegyzeteim, illetve másolataim nyomán. Még csupán azt kell előre bocsátanom, hogy Báthory István lengyel király történetére csak olyankor figyeltem, ha unokaöccsére, Endrére, vagy esetleg valami magyar kortársára vonatkozó adalékra bukkantam; mert lengyelországi uralkodása idejéből valósággal annyi ezer meg ezer a levél minden levéltárban s minden kötetben, a mi kezembem járt, hogy czélszerűbb és természetesebb is, ha az ő élete megírását — a lengyelekre bizzuk. Úgy is elég dolgot fog adni egy egész történetírói gárdának!

A könyv- és levéltárak, melyekben dolgoztam, utazásom és kutatásom sorrendjében, a következők:

A krakói Jagiello-egyetemi könyvtár.

A lengyel gyűjtemények közt nálunk legismertebb. A régiek közül megfordult benne: gr. Széchenyi Ferencz, Fejér György, Vas József, Toldy Ferencz, Wenczel Gusztáv és Rómer Flóris; újabb történetíróink közül pedig nagyon sokan. Kézírattárát általános magyar szempontból átvizsgálta és ismertette Szádeczky Lajos a »Századok« 1881. évf. 410—430. lap.

ján, s a magyar vonatkozású levelek jegyzékét, a gyűjtemény *Wislocki*-féle nyomtatott kitűnő katalógusa alapján (mely 4176 kézirati kötetet ír le) közölte *Csontos* János a »Magyar Könyvszemle« 1882. évf. 373—398. lapján. Én átnéztem a kéziratok többi 4177—4900-ik czéduláját is, de magyar érdekűt egyet sem találtam (mert mind csupa újabb fordítások, regények, szépirodalmi dolgozatok másolatai), ha csak kuriozumképen ide nem számítom Körner »Zrinyi«-jének a fordítását, mely a 4642. sz. kötetben van meg ily czímen: *Zriny*, tragedia w pięciu aktach Koenera, z niemieckiego na polski język przełożona przez Felixa J. . . pośnięcona przez tłumacza na komysii teatru polskiego w Zytomieru. 4-r. 55 l.

Báthory Endrét illető levél és tudósítás nagyon sok van, főleg a tudós lengyel pap, *Reski* (*Rescius*) Szaniszló leveleiben és kézírataiban, a ki a fiatal herczeg 1583-iki első, és 1586-iki második római útján kísérő titkára, mentora, s a hosszú utazás vezetője volt. A könyvtár XVI. századi művei közt meg számos reávonatkozó egykorú nyomtatványt kaptam. Az intézet igazgatója most is Dr. *Estreicher* Károly és őre Dr. *Wislocki* László, kik lekötelező szívességgel segítettek kutatásomban.

A krakói hg. Czartoryski-múzeum kézírattára.

A Czartoryski-múzeum nemcsak Krakó legérdekesebb tudományos látnivalója, de egyúttal a lengyelség leggazdagabb gyűjteménye. Alapját a család a múlt század végén vetette meg, s a gyűjtés szakadatlanul folyt, hanem az 1831-iki felkeléskor a gyűjtemény a pulávai kastélyból szétszóródott. A mi megmaradt és menthető volt, hg. Czartoryski László szedte össze 1876—1880 közt és egyesíté egy róla nevezett gyönyörű berendezésű múzeumban, melynek számára Krakó városa átengedte a Floriani-kapu mellett meghagyott régi várfal két bástyatornyos részét, valamint a városi régi fegyvergyárat, mely megfelelően átalakítva, ma a könyv- és levéltárat foglalja magában.

A könyvtár krbl. 100,000 kötetet számlál, melynek több mint egy harmada *Polonica*, XVI. századi lengyel nyelvű nyomtatványai száma pedig 2400. A kézírattárban van 5676

kézíratok kötet és 1202 oklevél, közte 4 drb. XII. századi, melyek közül a legrégebb, III. Jenő pápa bullája a kujávai püspökhöz, 1148-ból.

A levéltár is nyilvános jellegű lévén, minden különösebb ajánlás, vagy engedély nélkül használható; előttem magyar ember csak Szádeczky L. dolgozott benne, pedig magyar történeti szempontból is rendkívül gazdag. A kutatást kissé megnehezíti az, hogy nincsen még czédula-katalógusa sem, csak egy szűkszavú rövid leltára, melyben gyakran még a kötetek kezdő és végző évszáma sincs kitüntetve, úgy hogy a legkülönböztetebb című és tartalmú köteteket kell kikérni és átlapozni, sokszor — eredménytelenül. E bajon segített, a múzeum igazgatósága 1887-ben megindította a kéziratok katalógusát, melynek címe: *Catalogus codicum manu scriptorum Musei principum Czar-toryski Cracoviensis*. Edidit Dr. Josephus Korzeniowski. De nyomtatása felette lassan halad, úgy hogy eddig mindössze csak 4 füzetet jelent meg, 917 kötetet ismertetve, s (úgy látszik talán takarékosági szempontból) azt is nagyon hézagosan. Korzeniowski t. i. nem írja le a kötetek minden egyes levelét, mint ezt a Jagiello-egyetemi kézírattár katalógusa teszi (mely neki mintául szolgálhatott volna), hanem csak a nézete s egyéni felfogása szerint egy s más tekintetből fontosabbakat, úgy hogy igen sok olyan kötetben találtam magyar érdekű levelet, a mit a katalógus illető helyéből sejteni sem lehetett. A kézi leltárba egyébiránt 3907 kötet van bevezetve, de még rendezetlenül is sok hever, a mi nincs felállítva.

A levéltár legbecsesebb részét a következő három külön oklevél-gyűjtemény alkotja:

1. A *Corpus Naruszewicianum* (Teki Naruszewicza), mely a múlt század utolsó negyedében keletkezett, 1227—1762 közti lengyel történeti vonatkozású *másolatokat* tartalmaz, s a kézírattárban most az 1—217^b nagyfolió-köteteket foglalja el. Alapította és gyűjtötte Naruszewicz Ádám smolenszki és később lucki püspök, a kiváló költő és történetíró, kit Szaniszló Ágost utolsó lengyel király a lengyelek története megírásával bízott meg; de azt csak a Piasztok kihalásáig tudta elvégezni, s műve így is halála után jelenhetett meg 10 kötetben. Ily czélból másolta és másoltatta össze Naruszewicz évtizedeken

át e gyűjtemény óriási anyagát: királya archivumából, a lengyel állami és városi, családi és magán-gyűjteményekből, a varsói, pózeni, gnézeni, a vármiai püspöki, a rajnai választó-fejedelmi és más levéltárakból; hanem 1796-ban elhunyván, a király az értékes gyűjteményt a következő évben *Czacki* nowogorodi kapitánynak ajándékozta megőrzés végett. Akkor eredetileg 230 kötetből állott, a miből ma néhány hiányzik és oroszországi könyvtárakban van meg. A Czackiak könyvtárnoka Golębiowski Lukács rendezte először a gyűjteményt, rövid tartalomjegyzéket készítvén minden kötethez; a római vatikáni és egyéb levéltárakból vett másolatokkal pedig *Albertrandus* János, a későbbi lengyel püspök egészítette ki. De 1819-ben a Czacki-könyvtár a hg. Czartoryskiak birtokába jutott, a kik a lengyel felkelés idejében a veszély elől a pulávai birtokukról egyéb kincsükkel együtt sieniávi kastélyukba, s onnan Párisba vitték. Itt rendezték aztán az egészet 1865-ben kronológiai rendben, s köttették be 222 zöldsarkú félvászonkötetbe, a mi most, annyi viszontagság után, Krakóban használható. Báthory István korára a 85—91-ik kötet vonatkozik, s összesen 1024 másolatot tartalmaz.

2. Az *Acta Tomiciana*, melyből a kézírattárban 22 kötet van, 1507—1548 közti *eredeti* levelekkel.

3. A *Collectio Szembekiana*, melyet az 1703—11 közt mint prokanczellár és onnan 1731-ig mint kanczellár szerepelt *Szembek* János gyűjtött 75 kötetbe; nyolcz azonban elveszett, úgy, hogy ma csak 67 kötete van meg, 7888 eredeti és másolati (leginkább korára vonatkozó) levelet tartalmazván. Használhatóságát megkönnyíti a kötetek elején lévő Golębiowski-féle tartalomjegyzék.

Én e kézírattárban összesen 126 kötetet néztem át, melyekben a leltár alapján magyar vonatkozású adatokat gyánítottam, s a mit találtam, a kötetek folyószáma szerint rendezve, a következő:

17. kötet, 721/3. l. Oratio legati turcici ad Vladislaum, Poloniae et Hungariae regem, qua animum ejus ad ineundam pacem et postponenda arma inclinare conatus, nihil tamen perfecerat, 1443. — Vannak benne azonkívül Moldva-Oláhországra vonatkozó levelek.

30. kötet, 673—690. l. Hungarus, Christofo-ro Schidlovicio, De statu aulæ Vladislai regis et regni Hungariae. 1513.

57. köt. 807—814. l. De oppugnatione et obsidione Budensi a Germanis, 1540. — Továbbá Verancsics Antal, Verbőczy, Török Bálint számos levelével, a törökök s a magyar országgyűlés leveleivel, stb.

58. köt. 109. l. Izabella királyné levele Ferdinándhoz, Budáról, 1541 febr. 15. — 461—468. l. Diarium hungaricum in bello cum Turcis, 1541 aug. 16—27-ig. — 499—504. l. Descriptio et declaratio, quomodo sub Budam contigit horrendus iste casus dissipatio et fuga exercitus regis, 1541. — 505/6. l. Responsum Wrantio. — Azonkívül sok egyéb levél Izabella királynétól és titkárától: Porembskitől Bona királynéhez stb., 1541-ből.

78. köt. 17—32. l. Salutaris sententia in communi Transilvaniae causa, Joannis Zamoyscii, sapientissimi quondam regi Poloniae cancellarii, ac nuncium ejusdem ad Sigismundum Bathoreum, Principem senatumque regni Transilvaniae, per Eustaphium Dziulaphium (*igy!*) allatum. (Kelet nélkül.)

99. köt. 827/8 l. Kassa, 1604 okt. 31. Bocskay István proklamációja a lőcseiekhez. *Kivonatosan ez a tartalma*: Sokat lehetne írni arról a pusztulásról és romlásról, a mit az utóbbi években országostól szenvedtünk; de csak az újabb eseményekre hívom fel figyelmeteket, midőn láthatjátok, mint foglalták el a császáriak e város templomát s aztán oly szín alatt, hogy Gyula kiyívására indulnak, az egész sereggel minket üldöznek. Ez állapotokat nem tűrhétvén tovább, édes hazánk védelmére fegyvert fogtunk és felhívunk tehát titeket is, hogy Kassa példáját követve, hűséget tanúsítsatok irántunk és hozzánk álljatok fegyveresen. *Aláírva*: Stephanus Boeckai, Sacrae Christianae ac orthodoxae religionis defensor, et militum capitaneus supremus. Blasius Lippai, Blasius Nemeth: militum capitani. (Latin, másolat.)*

119. köt. 833—839. l. De oppugnatione et obsidione Budensi. (1627.) Továbbá III. Zsigmond lengyel király számos levele Rudolf császárhoz, a pápákhoz, stb.

150. köt. 121—129. l. Pater Adrianus Pikarski, Soc. Jesu: Diarium bellici progressus cum Georgio Rakocio, ex castris ad Miedzybor, 23. Julii 1657. — Azonkívül Rákóczy György számos levelével.

350. köt. 59—74. l. Oratio coram Sacra Regia Mtate habita nomine Ill^{mi} Principis Transilvaniae, per internuncium ejusdem Mag^{ficum} Stephanum Kovachocium, Varsaviae 9. Octobris 1615; négy ponttal: Postulata ejusdem Principis per internuncium eundem. — 74/76. l. A királyi válasz Bethlen Gábor fejedelem követe beszédére. Varsó, 1615 okt. 16. (Másolat.)

377. köt. 65. l. Epitaphium Gabrielis Bethlen. (K. n.)

402. köt. 39. l. Kolozsvár, 1655 márcz. 12. II. Rákóczy György János Kázmér lengyel királyhoz, latinúl. (Eredeti, sajátkezűleg aláírva s a nagy pecséttel lezárva.)

*) Jellemző, hogy ennek egykorú lengyel fordítása is meg van a varsói gr. Zamoyski-levéltárban.

428. köt. 23. levél. Ex castris ad Paloita, 1683 okt. 13. Thököly Imre III. János lengyel királyhoz. (Eredeti, sajátkezű aláírással.) Azonkívül Lipót császár számos levele, köztök néhány sajátkezű olasz levél 1683—84-ből. (Eredeti.)

448. köt. 3. lev. Au camp de lieu devant Munkács à Potena, le 9 de Juliet 1703. Aláírva: Le Prince Rákocy. Czímezve: Sire! (Eredeti, francz.)

450. köt. 103. lev. Ex castris nostris ad oppidum Szécsén positis, 1706 okt. 5. Rákóczy Ferencz Szembek János lengyel prokanczellárhoz. (Eredeti, latin, sajátkezűleg aláírva.)

458. köt. 110. lev. Stari Sioło, 1711 márczius 6. Rákóczy Ferencz francia levele. Czímezve: Sire! (Eredeti, mindvégig egy Kéz írása.)

465. köt. 31. lev. Ilyvó, 1713 febr. 22. Beresényi Miklós a lengyel királyhoz. (Eredeti, latin, sajátkezűleg aláírva.)

466. köt. 107. lev. Zulkew, 1713 okt. 10. Beresényi Miklós a lengyel királyhoz. (Eredeti, latin, sajátkezűleg aláírva.)

1643. köt. 399. lev. Wardirung des Hungerischen golds. XVI. századi érdekes feljegyzés, hogy milyen árfolyamon keltek a különböző korú magyar aranyok a lengyel piaczkon. (Közöltem a »Történelmi Tár« 1896. évf. 368/9. lapján.)

2243. köt. 1 drb. Exempla literarum magnorum virorum, nuptias Emerici Forgacii tractantium. (Másolat.) Nepolomice, 1585 szept. 4. Báthory István levele Ágost szász választó-fejedelemhez. Forgách Imre, Trencsén vármegye főispánja, most harmadszor is meg akarván házasodni, a sokak közt a fejedelem nővére leányát, Sidonia Catharina tescheni hercegnőt ajánlták neki és Forgách külön követivel most arra kéri őt, Báthory Istvánt, hogy legyen közbenjárója e dologban és ajánlja őt a szász fejedelemnek, a mit ő ezennel könnyen és szívesen megtesz, mivel Forgách otthon, mint katona és magánember is oly híres, hogy ajánlásához nem kell sok szó. — *Ugyanaznapról* magasztalóan ír róla a megkérendő hercegnőnek is. — *Drezda*, 1585 Idibus Septembris. A szász választó-fejedelem felelete Báthorynak, beleegyezését adva a házassághoz. — [Szász] *Régen*, 1586 jan. 11. Kovacsóczy Farkas hosszú üdvözlő levele Forgách Imréhez, a tescheni hgnővel való egybekelése alkalmával. *)

*) Ezek ugyan (mint utólag látom) ki vannak adva Mocsáry: Ns. Nógrád Vármegyének Esmertetése (Pest, 1826) IV. köt. 177/186. lapján, de annak számára, a ki egyszer e házasság történetével foglalkozand, megemlítem kárpótlásúl, hogy erre nézve a bécsi cs. és kir. államlevéltár *Hungarica* osztályában még ezek az ismeretlen adalékok találhatók: Forgách Imre levele Trencsénből, 1585 decz. 23-ikáról, melyben II. Rudolfot jövő évi febr. 17-én Teschenben tartandó esküvőjére meghívja: supplicatioja a császárhoz, hitbérlevele, s házassága confirmatioját kérve; aztán a megtörtént házasságról szóló levele Ernő fhghez, kelet nélkül. Valamenyi, sajátkezűleg aláírt eredeti.

3074. köt. 272. lev. Bodzantin, 1579 márcz. 13. Myskovski Péter krakói püspök levele Báthory Kristóf fejedelemhez ; 372/5. l. ugyanonnan 1580 febr. 14-én szintén hozzá, továbbá Kovacsóczy Farkas kancellárnak és Bánfi fejedelmi tanácsosnak ; valamennyiben Kosla Péter nemest ajánlva figyelmökbe, kinek ügye lévén a fejedelmi udvarnál, kéri pártfogásukat, hogy kegyelmesen intéztessék el.

3102. köt. 11. lev. Napolomice, 1585 május 10. Báthory István király Leleszi Jánosnak, a gyulafejevári iskola rektorának ; a király sajátkezű öt sornyi pótlásával.

Tizenegy más kötet Báthory Endrétől eredő, vagy hozzá intézett, illetve reávonatkozó leveleket tartalmaz, teljesen új adatokat nyújtva Lengyelországgal, s III. Zsigmond lengyel királyhoz való viszonya ismeretéhez, a lengyel országgyűlésre küldött követségei történetéhez, stb. Más kötetek pedig ellenfele, Mihály havasalföldi vajda történetére nézve becsesek ; annyiival inkább, hogy a bukurestiek itt többször kutattak és másoltattak, de olyan felületesen, hogy most egész kötetre való kiadatlan anyagot találtam Mihály vajdára, illetve Zamoyski kancellár ellene folytatott diadalmas hadjáratára vonatkozólag. Akadt egy pár levél Kakas Istvántól és Székely Mózesről is.

Hanem e közölt szemelvény *csak mutató* (a mit specziális tárgyú kutatásom mellett írogattam össze), mert kivált a *Naruszewicz*-gyűjteménynek *alig van kötete*, melyben magyar vonatkozású levél ne lenne ; úgy hogy történetíróinknak azt ezentúl mellőzni határozott műlasztás lenne.

Nem kevésbé gazdag a levéltár a *Rákóczi-forradalom* idejére nézve. Az 1701—1716 közti évekből sűrűn akadtam Sieniawski Ádám korona-marsall és belzi palatinus, hg. Jablonowski, hg. Sobieski Constantin, a Wisnieawski hercegek, a Potocki grófok, Radziejowski primás, Szembek przemisli püspök, Missuna és Mieczniński sztároszta, Mazeppa és mások egymásközt váltott (a kor divatja szerint, negyedrétt hajtott) leveleire ; s így itt a kuruczdolgokra, a Lengyelországba menekült magyar emigránsok lengyel összeköttetései történetére még sok új adat található. De, a fentebbiek levelezése *kivétel nélkül* lengyel s ezért abban csak olyan hisztórikusunk kutathat, a ki kitűnően tud lengyelül és kellő gyakorlata is van lengyel levelek olvasásában. E korra különben azért oly dús a kézirat-tár, mert a Sieniawski-család beházasodván a hg. Czartoryski-

családba, levéltárunk is birtokukba jutott, melyet aztán sieniai kastélyukból, a múzeum létesítése alkalmával, a többi gyűjteményekkel együtt Krakóba hoztak át.

Végül igen értékes adalékokat találtam Békés Gáspár életéhez, kinek háza most is meg van Krakó főtere délnyugati részén. Ez, a Szt. Anna-útca szegletére eső, ember-emlékezet óta, s maig is »a bárányokhoz« címzett ház (dom pod baranami), mely sok urat cserélve, 1822 óta a gróf Potocki-családé. Békés, érdemei elismeréséül, Báthory Istvántól kapta ajándékul 1579 tavaszán, a ki április 2-án kelt privilégiumával örök időkre adómentessé tette a kapu feletti két faragott bárányról nevezett házat, melyeket ma az erkélyt tartó 3 kosfej helyettesít.

Békés Gáspár fia: László, valamint Gábor öcsese hasonló nevű fia, atyjok halála után az 1593-iki varsói országgyűlésen lengyel indigenátust is nyert. László különösen kitüntette magát III. Zsigmond király alatt, kinek trónralépte kezdetétől 1587 januárja óta híve volt, és 1598-ban elkísérte svédországi hadjáratára, mint a magyar csapatok főparancsnoka. Később, 1600 őszén Zamoyski János kancellár moldvai expedíciójában is csapatvezér volt, a Mihály vajda elleni hadjáratban és érdemeiért lengyel *sztárosztaságot* is kapott.

*

A hg. Czartoryski-múzeum tudós igazgatója, Dr. *Sokolowski* Maryan, a kiváló lengyel műtörténész, szíves megengedni, hogy a hivatalos időnél egy órával jókorabb bemehettem, úgy hogy naponta nyolcz órától kettőig dolgozhattam, s hathatósan támogatott a könyvtárnok, *Biskupski* úr is. Fogadják hálás köszönetemet, ép úgy, mint Dr. *Smolka* Szaniszló egyetemi tanár, a lengyel tud. Akadémia titkára, a ki készséggel rendelkezésemre bocsátotta vatikáni másolat-gyűjteményeket és ellátott ajánló-levelekkel Varsóba; továbbá Dr. *Zakrzewski* Vincze egyetemi tanár, a ki évek óta dolgozik Báthory István életrajzán, és végül a fiatal Dr. *Krzyżanowski* Szaniszló magántanár, s a krakói városi levéltár őre, sokszoros útbaigazításuk és előzékenységeikért.

A varsói gr. Zamoyski-kézírtár.

Krakói kutatásaim eredményével elégedetten, május 8-án reggel indultam Varsóba, hol első sorban a gróf Zamoyski-család kézírtárát vágytam átnézni, úgy gondolkozván, hogy *Zamoyski* János lengyel kanczellár élénk összeköttetésben, sőt sógorsági rokonságban lévén a Báthoryakkal, lehetetlen, hogy ennek nyoma ne legyen levéltárunkban. És sejtelmem olyan fényesen beigazolódott, a mi minden reménységemet felülmúlta.

A gr. Zamoyski-család könyv- és kézírtára (mely az u. n. *Szász kert* északnyugati részére néző palota e czélra épült szép könyvtári helyiségében van felállítva) magánjellegű, s így külön engedély kell hozzá a hitbizomány főnökétől, hogy valaki dolgozhassék benne. E szigor a lengyelekre, sőt még az ottani helyi kutatókra is kiterjed, s a család azért alkalmazza elővigyázatból, mert — a mint ott hallottam egy tanártól — egy igazi lengyel sem feledheti, miként foglalta le az orosz kormány *épen száz év előtt* és szállította kurtán-furcsán a tudós *Zaluski* püspök közel $\frac{1}{4}$ millió kötetből álló remek, unikumokban gazdag gyűjteményét Szt. Pétervárra, a czári könyvtárba!

Magát a Zamoyski-könyvtárt *Csontos* János ismertette a »Magyar Könyvszemle« 1890. évf. 235—238. lapján, de a levéltarra nem figyelt, s így én voltam az első, a ki magyar történeti szempontból átvizsgáltam. E végből még Krakóból folyamatam a grófhoz s a mint a könyvtárnok Dr. *Przyborowski* József nyug. egyetemi tanár, megérkezésemtől személyesen mondta, főleg azért kaptam meg az engedélyt, hogy a gyűjteményökben lévő magyar nyelvű leveleket lefordítsam számukra. A hír nagyon kellemesen lepott meg, hisz pl. a krakói kézírtárakban még elvétve sem akadtam *magyar* szövegű íratra.

A levéltár egy mintaszerűen berendezett családi gyűjtemény, melynek alapját Zamoyski János maga vetette meg zamości kastélyában, honnan a család, az ottani Akadémia feloszlása után, 1815-ben épült varsói palotájába hozta át; s három részből áll:

1. A *törzslevéltár* 1803-ban rendezte Stwonynski Mikolaj, a család akkori könyvtárnoka s készített róla egy öt kötetes nagyon pontos katalógust, melybe minden egyes levélről

bő kivonatot jegyzett. A berendezés betűrendi és felette egyszerű. Van 50 folio-alakú karton s bennök összesen 466 *boríték* (plik), melyben a levelek családok, méltóságok és címek szerint időrendben következnek egymásután. Így pl. az 1. borítékban Zamoyski levelezése van, t. i. az, a mit — ügylátszik — visszaszereztek a címzettektől; a 2. boríték a kancellár feleségei (mivel tudvalevőleg négy ízben házasodott) és gyermekei hozzá intézett leveleit tartalmazza, míg a többiekben Zamoyski levelezése, vagyis azok a levelek vannak megőrizve, melyeket ő kapott. Így pl. a 20. számúban az erdélyi uraké, a 40-ikben a Báthoryaké van, stb. A gyűjtemény legrégibb levele 1563-ból való, de Báthory István királylány választásáig (vagyis a míg Zamoyski kancellárja nem lett) nagyon kevés van, s így csak 1576-tól bővül a levelezés és fokozódik 1605-ig, a kancellár haláláig. Aztán fia, Tamás levelezése következik 1605-től 1637-ig, hasonló rendben gondozva; de ez már nem oly gazdag és terjedelmes, még magyar vonatkozású levelekben sem, mivel összeköttetése nem volt olyan kiterjedt, mint atyjáé.

2. A *kisebb* gyűjtemény az e katalógus elkészítése után előkerült és összegyűjtött leveleket tartalmazza, egészen hasonló rendszer szerint beosztva betűrendben, 31 kartonban. Szintén van lajstroma, de nem olyan kimerítő, mint az előbbi.

3. A *legújabb* és szaporodó szerzemény végül 4-rét alakú 40 kartonban van felállítva, ugyancsak betűrendben, s minden egyes doboz tartalomjegyzékkel ellátva. Ép úgy van benne XVI. századi levél is, mint az előbbi kartonokban, de egyúttal autográf-gyűjteményként is szerepel, mert ide kerülnek pl. még a kutatók vagy kérdezősködők levelei is.

Ezekén kívül van még a *bekötött kéziratok és levél-foliánsok* könyvtára, ezernél több kötettel, melynek részletes czédula-katalógusa van.

Mindezek létesítése *Przyborowski* könyvtárnok érdeme, kinek magyar barátságáért, páratlan liberalitása- és meleg támogatásáért nem tudtam eléggé hálát adni.*) Látván ugyanis,

*) Mint e sorok írása óta időközben részvétellel értesültem, nemzetünk e lelkes barátja május 13-ikán 73 éves korában elhunyt.

mily nagy anyagot találtam, megengedte, hogy az egész nap folyamán dolgozhassam, tekintet nélkül a hivatalos órákra: egyszerűen a mellékszobába rendelte könyvtári szolgáját, s így reggeli 7 órától d. u. hatig írogathattam. A mellett kegyesen megengedte, hogy a gyűjteményeket nem a katalógus szerint, hanem betűrendben: elejétől végig átlapozhassam kartononként, s ennek köszönhetem, hogy sikerült mindent átnéz-nem és jó lélekkel mondom: *mindent le is másolnom*, úgy hogy ezt az alapjában kicsi, de rendkívül fontos levéltárt históriánkra nézve *teljesen kimerítettem* s utánam más magyar kutató aligha találna ott még valamit!

Az itt gyűjtött levéltári anyagot, könnyebb áttekinthetőség végett, az alábbi címek szerint csoportosíthatom:

Báthory Endrére vonatkozik a legtöbb levél, 1584-en, bíbornokká választása évén kezdve, egész haláláig élénk összeköttetésben állván kancellár-rokonával; s igen érdekes köztők a fejedelem egy 1599-iki, Jeremia Mogila moldvai vajdához intézett magyar levele.

Mihály vajda bukása története részleteire vonatkozót 26 kiadatlan levelet találtam, melyek közül Mihály vajdától van 3 (magyar), az ellene felkelt erdélyi nemességtől és Osáky István vezéröktől 9, Basta s a császári biztosoktól 3, Székely Móztól 1 (magyar), a Lengyelországban és Moldvában bujdosó Báthory Zsigmondtól 5, Jeremia vajdától 1 (lengyel), Zamoyskitól 2, Muraltus Jánostól 1 és Udra bántól 1 (magyar) levél.

Báthory Grizeldis (Kristóf fejedelem leánya) jellemrajzához szolgál adalékul négy, mindvégig sajátkezűleg írt asszonyos latinságú levele*) férjéhez, Zamoyski Jánoshoz, 1584 jan. 4-ről és a többi három 1589 szept. havából; melyek annyival inkább becsesek, mivel irodalmunkban s hazai levéltárainkból — tudtommal — egyetlen sora, sőt még aláírása sem ismeretes.

*) Ezek hát azok a levelek, melyekről *Horányi* Nova memoria hungarorum-a (Pest 1792) I. köt. 317. lapján Wallaszky (s az meg a »Janociana« II. köt. 12. l.) adata nyomán általánosságban említi, hogy a zamosci Akadémia könyvtárában őriztetnek.

A mi a fentebbiekbe nem sorozható: »A Báthoryak s az erdély-magyarországi urak összeköttetése a Zamoyski-családdal« cím alá tartozik, élénk fényt vetve a Báthory István király s utódja, III. Zsigmond korabeli lengyel-magyar viszonyokra. E sorozatom két részből áll: a Zamoyski Jánoshoz intézett levelekéből, 1576-tól 1604 végéig, 60 levéllel, s halála után, a (később szintén kancellárrá emelkedett) fiához, Tamáshoz címzettetekéből, 1615-től 1635-ig, 15 levéllel.

A gyűjteményt Berzeviczy Márton 1576 febr. 1-én Medgyesen kelt levele nyitja meg (a kinek még 3 levele van), aztán következik a Báthory Zsigmondé 1581 okt. 14-ről (s a későbbi évekből még 7 levél) és azonkívül képviselve van e csoportban: Blandrata György 1582-ből 1, Gálffy János 3, egy Csáky 1582-ből 1, Prépostváry Bálint 1 (lengyel), Báthory Boldizsár 2, bátyja: Báthory István 1, Erzsébet angol királyné Zamoyskinak 1593 febr. 9-én Zsigmond fejedelem érdekében, Kornis Gáspár 1593—94 közti 5 magyar és 3 latin, Forgách Simon 1594-ből 1, Geszty Ferencz 1, Káthay Mihály 1594-ből 1, Teuffenbach osztrák generális 1, Bornemisza László 1, Székely György 1, Horváth Gáspár 1597- és 1604-ből 3, Jósika István 1, Homonnai Drugeth István 1, Sennyei Pongrácz 1598-ból (Jeremia Mogila moldvai vajdához) 3 magyar, a csíki nemesek (Jeremiához) ugyanaz évből 1 (magyar), Szabó Balázs huszti kapitány 1, Zamoyski János Báthory Zsigmondnak 1, Rákóczy Lajos 1599—1600-ból, Kolosváry M. és Kolosváry Anna 1600-ból (Drohojewski Tamásnak) 2, Kolosvári S. 1, Pálfi Istvánné 1, Csáky István 1602-ből 1, Szilvási Boldizsár 1603-ból 1, Drugeth Bálint és György 1604-ből 3 és Bornemisza György 1 levéllel.

A Zamoyski Tamáshoz intézett levelek közt Bethlen Gábor, Eperjes 1619 szept. 27-éről és 1626-ból 2, Esterházy Miklós nádor 2, bekenyi Alaghy Menyhárt 1630-ból 1, Báthory Anna 1632-ből 2, Drugeth János 1, Rákóczy Pál 1633—35-ből 6 levéllel szerepel: s ezenkívül van még Apafi Mihály, Guinski János püspökhöz intézett két levele 1675-ből és 1686-ból. De amennyire változatos is e gazdag névsor, annyira szembetűnő hézagossága, mert egész évsorokból, pl. az 1578—80, 1581, 1583—85, 1587—88, 1596, aztán Tamás idejéből, az 1620—23,

1625, 1627—29, 1631-iki évekből *egyetlen levél sem* maradt reánk: pedig, hogy mennyi lehetett a magyar vonatkozású, arra a (történetünk szerencséjére) még megmaradtak fenti lajstromából is következtethetünk.

A felsorolt levelezésből különösen kiemelem ruszakai Kornis Gáspár Zamoyski János kancellárhoz intézett 1593-iki leveleit, melyek egy máramarosi határsértésre, illetve rablásra, s az az évi török hadjáratra vonatkoznak.

A panaszos ügy ez volt. Máramaros vármegyében van »egy darab jószág«, mely mégis, nem tartozik a Részekhez, »hanem a német császáré«, a ki zálogba adta Prépostváry Bálint és Károlyi László híveinek, ki után most özvegye K. Lászlóné bírja. Ezek jobbágysai az oroszöldi (halicsi) lengyel királyi jobbágysakkal összeveszték, s »az háborúság alatt« barmait és juhaikat nehányszor elhajtották, s kárt tettek nekik. Mivel azonban az oroszöldiek a jobbágysokhoz, s elrablott marhájukhoz nem juthattak, úgy bosszúlták meg magokat, hogy az erdélyi fejedelemhez tartozó birtokosok barmait hajtották el, s őket károsítják, minden ok nélkül; holott ártatlanok a dologban, mert a Prépostváryak császári jószágához semmi közük nincs. A máramarosiak már 10,000 frtnyi kárt szenvedtek az oroszöldiektől, kik miatt nem is merik barmukat kihajtani, úgy hogy »mostan az havasok mind üresek az juhoktól.« Ezt tovább nem tűrhethén, jún. 29-iki Huszton írt levelével arra kéri Kornis, mint a megye főispánja a lengyel kancellárt, hogy büntesse meg a felsorolt kártevőket, parancsoljon rájuk, hogy »szűnjenek meg az prédálástól, és az elvött marhát adják vissza, hogy az jó szomszédság ennek utánna is közöttünk megmaradjon és békességben lakjunk, nagy szeretettel egymással, mint ennek előtte, mert ha meg nem szűnnek, semmi jó nem következik belőle«. Ezután két ízben is leveleztek egymással július havában, mire Zamoyski komisszáriusokat nevezett ki, s olyanokat kért Kornis is fejedelmétől, Báthory Zsigmondtól, »kik mind ez két félnek kárszenvedéseket megértvén, mindenek felől deliberáljanak és eligazítsák« az ügyet.

Csakhowy az erdélyi bizottság kirendelését elodázták, mivel azt a háborúskodás és török elleni készülés miatt »az

üdő szintén most semmiképpen nem engedi, mert Rudolf császár »Urunk ő Ngának is igen megparancsolta, hogy minden népivel készen legyen«, írja Kornis aug. 18-án, s így »most minekünn is az hadban való készületre kell gondot viselnünk és ahhoz készölnünk mind országostól«. Ezért most ismételtén arra kéri, hogy szüntettesse meg az oroszöldiek rablásait, addig is, míg a háború lezajlása után eligazíthatják a dolgot. De bizony azok a »hatalmaskodások« egész az év végeig tartottak és decz. 19-én is arról panaszkodik Kornis, hogy az egyik szomszédúr jobbágysai »többet hajtottak el nyolczszáz juhnál« a havasokról.

De, e levelek mindegyike még kimerítő híreket s adalékokat tartalmaz az 1593-iki hadjáratról: Szinán basa előnyomulásáról, ki miatt »nagy félelemben van az egész föld,« aztán az ellene való lázas készülődésről, majd a sziszeki diadalról, a hol »az Úr Isten az bosznai basát sok népivel, kevés keresztyén által megverte« és a hadjárat szerencsés eredményéről, a mit hazafias örömében fenti decz. 19-iki (6 stíl szerinti 9-iki) levelében így foglal össze:

»Azt jól tudom, Ngodnak mindenképpen bizonyosan hírvél vadnak mástól is: minemő dolgok agítáltatnak Magyarországhban, az Úr Isten reménységünk kivől, minemő jó szerencsékkel látogatta meg ez kevés magyar nemzetséget, kit mi soha, sem más nem reménlett. Minemő nagy diadalmas győzelemmel és gazdag nyereségekkel látogatta meg őket az Úr Isten, az hogy mind annak sem tölt két holnapjánál több, hogy ennyi fő-végházakat és várakat megvettek az törököktől: az Duna és Tisza között, elsőben Füleket, Szabadkát, Dívint, Ajnácsköt, Somosköt, Kékköt, Hollóköt, Szécsényt, Bujákat, Nógrádot, Drégelyt és az drégelyi párkánt. Ezeket Isten mind kezekben adta, igen kevés kárval és kevés munkával. Több várban pedig az török meg nem várta őket, hanem elsőben Szabadkát szállották meg, azt mind fejekre rontották és ustromval vették meg: az benne valókat mind egyig levágták, csak egy gyermeket hattak meg. Onnan Fülek alá mentek, azt negyed-napig lötték, de oszton látván az török, hogy meg nem állhatják, szót adtak ki, és hitre megadták: csak egy-egy dolmában, egy-egy szablyával bocsátták ki őket: azt is megkeresték mindeniknél, hogy semmi pínzt, vagy aranyat kivinni nem hattak és úgy bocsátták el őket békesíggel; az több várakban oszton sohol meg nem várták, hanem mindenikből kifutottak. Az sok esős, gonosz üdöt elunván az magyarok, leszállottak és eloszlottak, de ez jövendő héten esmég mind felkelnek és összevgyűlnek. Szándékjok az, hogy mindjárt Szolnokot szállják meg, Szt. Miklóst és Hatvánt, úgy hogy még ez télen ezeket, ha Isten ő fölsége engedí, megvennék.

etc. Szynán basa Nándor-Fejérváratt vagyon, sohol semmi hada nincsen, az ki volt is, bizony mind elveszett az jóva. Istenben bízván igen jó reménségünk vagyon az pogán romlásában, ha mindnyájan akarnánk, etc.»

S hogy milyen élénk volt az erdélyiek összeköttetése ezidőben Zamoyskival, tanúsítja az is, hogy mindezt neki *magyarul* írja, mert »tudom vadnak Ngodnak jó magyaról tudó deák-szolgái, kik által Ngod szóról-szóra megértheti írásomat«, mondja Kornis egy ízben egyik levele végén.

*

A legújabb gyűjteményből jellemzőnek tartom megemlíteni egy ellengyelesedett magyar: Eperjeszy Mihal sivenszki sztároszta (nem magyar érdekű) két lengyel levelét 1725-ből és ugyanaz időből gróf Forgách Zsigmond 4 lengyel nyelvű tevelét; végül ép ily szempontból, egy Christoforus *Pannonius* nevű thorni syndicus német levelét 1571 márczius 22-éről.

A *bekötött* kéziratok gyűjteménye katalógusát is átnézelem, de néhány Báthory Endréhez intézett levelen kívül, csupán a következőket találtam:

1175. köt. 3—4. l. Forma juramenti, quod Bethlem (*így!*) Gábor praestitit Cassoviae legato Turcico et postea per legatum suum Constantinopolim misit 1621. *Utána:* Juramentum Turcarum Imperatoris, Gabrieli Bethlem factum, Wratislaviam fuit allatum Germanico idiomate. (Mindkettő latinul, egykorú másolatban.)

1289. köt. A XVI. századi kötésű keskeny számadáskönyv czíme: Regestrum perceptarum Conv. Miechoviensis. (1564-től 1600-ig.) A 129. lapon ez a bejegyzés fordul elő: Anno Dni 159 septimo, die vero quindecima mensis Decembris. Ego frater Petrus *Wisze gradiensis* cum fratre Martino cantore chori, vestiarii bizonyos adósságot vett át egy zsellértől, a ki a kolostornak tartozott. Hogy ez a barát magyar volt s neve a mi Visegrádunkra vonatkozik, valószínű, mert a miechovi kolostor prépostja azidőben Báthory Endre bíbornok volt.

A varsói császári egyetemi könyvtár kézíratai.

Elvégezve dolgomat a gr. Zamoyskiak reánk nézve oly gazdag kézírattárában, felmentem az egyetemi könyvtárba is, melyről *Csontos* jelentésében (a »Magyar Könyvszemle« 1890. évf. 238—240. lapján) azt olvastam, hogy sok XVI—XVIII. századi magyar vonatkozású kézírata, levele van, melyeknek

regesztáit *meg is rendelte* a múzeum számára. A nemrég megnyílt modern építésű és berendezésű könyvtár igazgatója: *Wchor* egyetemi tanár (természettudós) a legnagyobb készséggel bocsátotta rendelkezésemre a kézirati kötetek czédulakatalógusát, melyet felcsigázott kíváncsisággal lapoztam át, s a kiszemelt kötetek közt mindössze az alábbi háromban találtam — épen nem sok — magyar vonatkozású adalékot:*)

374. köt. (1°/₂₂) 109—111. l. Georgius Ormankeozy levele Bethlen Gáborhoz, Gyulafejevárról 1624 okt. 31-én. (Másolat.)

1040. köt. (1°/₁₂) Miscellanea historica, elején: Apafi Mihály manifestuma, kelet nélkül, 10 oldalnyi hosszú. Kezdődik: *Universis orbis Christiani Regibus, Principibus, rebuspublicis totius Sacri Romani Imperii Statibus et Ordinibus, gemiscentibus denique sub oppressionum pondere infoelicis Pannoniae civibus ad sempiternam memoriam: »Notum facio testorque veritate pura, et fide simplicissima.«* Utolsó bekezdése: *Quo ad me attinet . . . Amen.* (Másolat.)

A harmadik másolati kötetben azonban meggletem Báthory István leveleit, melyekkel 1583 őszén Rómába küldött öcscsét, Endrét, ajánlta a bíbornokok jóindulatába; s ugyanitt van néhány értékes lengyel levél s jelentés Mihály vajdáról, a kanczellár ellene folytatott moldvai és havasalföldi vállalata naplójával, stb.

*

Átnéztem még a gróf *Kraszinski*-könyvtár kéziratai jegyzékét is, de abban Kőszeghy Pál Bercsényi házasságáról írt ismeretes történeti énekén és Rákóczi Ferencz művén kívül semmi egyéb magyar érdekű írat nincs.

Hanem mielőtt búcsút vennék Varsótól, hálásan kell megemlékeznem: Dr. *Pawinski* Adolf egyetemi tanárról, a lengyelek legkitűnőbb hisztórikusáról,**) Dr. *Wierzbowski* Teodor tanárról (a ki a lengyel irodalom történetét tisztán lengyel hallgatóknak orosz nyelven kénytelen előadni) és *Korzon* Tadeusz tanárról, a ki egyebek közt Kościuszko Tádé, a nagy szabadsághős életrajzát adta ki nemrég egy vaskos, szépen illusztrált kötetben — figyelmes szívességek- és sok jó tanácsukért. Megismerkedtem továbbá egy *Gajster* Justyn Feliks nevű lengyel

*) A sok magyar vonatkozású kéziratnak nyoma sincs és a megrendelt (!) regesztákról senki sem tudott a könyvtárban.

**) Időközben ő is meghalt ez év aug. havában.

fróval, ki állására nézve távirótiszt, de szabad idejében előszere-
tettel foglalkozik történelemmel és már sok mindent kiadott.
Igy pl. tavaly a csehek történetét, most pedig a *mienket* szándé-
kozik kiadni lengyelül 3 kötetben, kútfőink s az idegen nyelvű
irodalom felhasználásával. Munkája népszerűen írt kézikönyv
akár lenni, s törekvése már csak nagy magyar barátságáért is
megérdemli a feljegyzést.

Báthory István király magyar hadserege.

Ismeretes, hogy Báthory István lengyel királynak állan-
dóan volt magyar katonasága. Hódító hadjárataiban magyar
vitézeire számított legjobban, s nélkülök meg sem indult volna
az oroszok ellen; mert a lengyel hadsereget királylyá válas-
tásakör fegyelmezetlen, rendetlen állapotban találta, melyre
kipróbált, harczedzett magyarjaival kellett lelkesítőleg hatnia.
A hűsárok mintájára szervezte is erős kézzel a lengyel lovas-
ságot, s a híres zaporogi kozák lovas-csapatokat, a hajdúk
példájára pedig a gyalogságot, a mi az attól idegenkedő lengye-
lek szemében teljesen új intézmény volt. *)

Ily előkészületek után 1579-től 1581-ig küzdött a musz-
kákkal, Rettenetes Iván czár óriási sereg-áradata ellen, s a
mint *Szádeczky* is, e hadjáratok első évének magyar hisz-
tőrikusa, kiemeli: harcaiban »a dicsőség oroszlánrésze két-
ségkívül a magyar seregeket illette.« **) De, melyek, milyenek
s mekkorák voltak e seregek? Kik vezették győzelemről-győze-
lemre? Kik azok a *névtelen hősök*, a kiknek segélyével már
a hadjárat 1579-iki első évét: Polock, a körülötte fekvő nyolcz

*) Ezt a szervező munkáját magok a lengyel történetírók is elis-
merik, sőt dicsérőleg emelik ki, hogy egészségügyi csapatokat is alakított,
a mi addig a lengyeleknél ismeretlen volt és Báthory István királyig a
hadsereg kíséretében még orvosok sem voltak.

**) Ld. dr. *Szádeczky* Lajos: Báthory István hadjáratai az oroszok
ellen. A »Hadtörténelmi Közlemények« 1888. I. évf. 32. és 40. lapján.
Idejegyzem még, hogy ez első év eseményeiről »Raguaglio del successo
della guerra mosca l'anno 1579 dal Rè di Polonia, et il Duca di Mosco-
via« czímen egykorú leírás olvasható a drezdai kir. könyvtár kézirati-
osztálya F. 132. sz. kötete 110—134^b lapján.

vár és a hozzátartozó vajdaság visszafoglalásával fejezte be Báthory?!

Mindezekről sejtelmünk sincs. Annyit tudunk csak, hogy a nagy király jobb keze *Békés Gáspár*, egykori erdélyi ellenfele volt, kihez *Szádeczky*, kútfőink alapján még Bornemisza János, Zsuki Ferencz, Vadas Mihály, Kőrössy János és Rácz Péter parancsnokok nevét nyomozta ki. Bővítik még e névsort a Báthory István leveleiben említett vitézek nevei,*) de, hogy kinek mennyi s milyen katonája volt, nem tudtuk eddig még csak hozzávetőleg sem; sem a sokat feljegyző Szamosközytől, sem egyéb krónikáinkból.

Még az egykorú Gyulai Pál is, a ki pedig az események élénk hatása alatt, s összeköttetései révén, a Lengyelországból az erdélyi fejedelmi udvarba érkező hírek közelében élván, 1581-ben könyvet is írt a király győztes hadjáratáról,**) csak Barbély György, Bornemisza és Károlyi István hadműveleteit örökítette meg, anélkül, hogy a többi kapitányok neve, vagy a magyar sereg nagysága feljegyzésére gondolt volna.***)

Ügylátszik ezredévi ünnepünknek tartatott fenn: világosabban látni történetünk e homályos részében is, mert Varsóban fenmaradt, s íme előkerül két vaskos kötetben, az egykorú, eredeti »mustráló könyvek«-ben Báthory István király *magyar hadseregének teljes névsora*, melyben 1576-tól 1582-ig (tehát a hadjáratok végéig) nemcsak a kapitányok, hadnagyok, tizedesek és közkatonák neve van havonként pontosan feljegyezve, hanem zsoldjuk, sőt még az is, hogy az oroszokkal vívott csatákban

*) Lásd: Báthory István lengyel király levelei 1576—1585. A gyulafehérvári levéltárban levő eredetiek szerint közli dr. Ötvös Ágoston, a »Magyar Történelmi Társaság« 1861-iki, VIII. kötetében.

**) Teljes czíme: Commentarius rerum, à Stephano rege, adversus magnum Moschorum Ducem gestarum, Anno. 1. 5. 80. Claudiopoli in Officina Relictae Casparis Helti. Anno. 1. 5. 81. — 8-r. 21 lapnyi nyomtatvány, melynek egyetlen ismert példányát a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtár őrzi. Írója, *Paullus Giulanus* nevét az első lapról tudjuk, melyen könyvecskéjét Kovácsóczy Farkas kancellárnak ajánlja.

***) Fenmaradt azonban Báthory István hadi rendtartása a lengyel seregben szolgáló magyar huszárok számára, a mit eredeti magyar szövegében *Barabás* Samu adott ki a »Hadtörténelmi Közlemények« 1890. III. évf. 667—674. lapján.

mindenkor hányan estek el, illetve: hogy ingadozott a létszám, stb. S így most már nemcsak általánosságban szólhatunk a király magyar hadairól, hanem *ezerekre menő névlajstrommal mutathatjuk be* annak a seregnek a magvát, melylyel Báthory dicsőséges harczeit vívta, s nevét félelmetessé és egész Európában ismeretessé tette!

Górski Konstanty, nyug. (orosz szolgálatban volt) ezredes, a lengyelek jeles hadtörténeti írójának Báthory orosz hadjáratairól írt kitűnő dolgozata vezetett erre,*) melyben hibás olvasású, eltorzított alakjukban is felismervén a létszámuk feltüntetésével közölt csapatok magyar vezérei nevét, nagyon értékelte e fontos adatok forrása. Felkerestem tehát a szerzőt, a kivel azért is óhajtottam Varsóban megismerkedni, mivel Miksa főhg. 1588 jan. 24-iki bicsini balvégzetű csatájáról és Mihály vajdának a havasalföldi Teleázsen folyó melletti (1600 okt. 20-án történt) megveretéséről írt egy-egy derék értekezést, melyet magamnak is használnom kellett hasonló tárgyú tanulmányaimban.

Górski úr önzetlen készséggel igazított útba és adta át jegyzeteit, s a magyar vitézek névsorát, mit ő — úgy mond — magyarul nem tudván, úgy sem értékesíthet; de, minthogy az illető levéltárban való kutatáshoz, mely e rendkívül becses és *a maga nemében páratlan* jegyzéket őriz, ezúttal nem volt engedélyem, addig is, míg az egészet az eredetiről közölhetném, mutatóul az alábbiakban állítom össze azokat a tőle kapott adatokat, melyek István király 1576—79 közti magyar katonaságára vonatkoznak.**)

*

Báthory István már uralkodása első évében, 1576-ban hívott be Erdélyből magyar katonákat a Danczka (Danzig) elleni hadjáratához, mely nem akart hódolni, s vonakodott őt

*) Megjelent a »Biblioteka Warszawska« 1892. évfolyamában, melynek alapján a *Pester Lloyd* tárczacikkét közölvén, annak nyomán ismértette az »Erdélyi Múzeum« az 1893. évf. 419. lapján, a mi figyelmet felkeltette reá.

**) Górski e magyar adatokra ama kutatásai közben bukkant a varsói császári állam-levéltárban, melyek alapján a lengyel gyalogság és lovasság történetét két kötetben megírta s kiadta.

királyától elismerni. E katonák neveit ily czímű fizetési lajstrom őrzi: *Regestrum distributorum pecuniarum, tam ex contributionibus publicis, quam ex quarta parte Reipublicae collecti, a die 1-ma Januarii ad diem ultimum Decembris 1576.*

Ez évben *csak* magyar gyalogsága volt Báthorynak, s ez természetes is, mert ekkor még lengyel gyalogságát nem szervezhette. A magyarok létszáma 1576 nov. 18-án 530 volt, a következőleg megoszolva:

Vadas Mihály kapitány	110 emberrel
Török István	»	...	100 »
Rácz Mihály	»	...	100 »
Nagy Ambrus	»	...	100 »
Somodi Ferencz	»	...	100 »
Károlyi István	»	...	20 »

Havi zsoldjukat illetőleg, Vadas és a többi kapitány 48 magyar forintot kapott, a zászlótartó (vexillifer) ötöt, ugyanennyit a tizedes,*) a milyen minden században rendszeren 8—10 volt, s végül 4 frtot a közvitéz.

A fentiekhez okt. 30-án még 15 magyar gyalogos érkezett, kiknek felöltöztetése, uniformáltatása végett, valamint a többi magyarok szükségére varsói kereskedőktől vásároltak:

47 vég (pecie) karazia posztót, ára 750 lengyel frt,
 25 » közönséges posztót (panni simplici) 232 » » 7 1/2 garas,
 7 » marienburgi karazia blękitnej**) posztót, végét 12 frtjával,
 2 » hasonló színű posztót, végét 13 » és
 ugyanabból még 35 rőföt (ulna) 12 garásával.

Vettek még 21 rőf piros karazia posztót a tizedesek számára 13 l. frtért; 1 vég *lundi* kék posztót (panni *Lundinensi* ***)

*) Ez volt a *decurio* megfelelő magyar czíme Erdélyben, mert érdekes, hogy ezeit Magyarországon, pl. a dunántúli és felvidéki hajdúk előjáróit inkább *vajdáknak* nevezték.

**) Ez lengyelül *kék posztót* jelent, a mire Báthorynak bizonyosan a *kék drabantok* uniformálásához volt szüksége; a *karazia* szó magára a mi *abaposztónknak* felel meg, a miben ma inkább csak a krakó-vidéki parasztok járnak.

***) *Lund*, latinosan: *Londinum Gothorum*, fontos város Svédország déli részében, a honnan valószínűleg ezt a posztót Lengyelországba is áthozták; de van *Lunden* Holsteinban is. Egyébiránt a *lundi* = *lündisch* s a *karazia* posztó ismeretes volt Erdélyben is, mert előfordúl a Gyula-

33 frton; ugyanolyat $3\frac{1}{2}$ rőföt 27 garasával; $38\frac{1}{2}$ rőf pirosat 22 és 8 rőf zöld színűt 27 garasával. Mind ezt tiszti egyenruhák számára.

*

A Danczka elleni hadjárat 1577 tavaszától 8 hónapig tartott; az ellenszegülő város makacsul védte magát, de decz. 12-én végre is kénytelen volt meghódolni. Ezután Báthory István az oroszok elleni hadjáratára készült s gyűjtögette magyar seregeit az egész következő év folyamán.

Az 1577-iki magyar seregek egy részéről az »Equitibus et peditibus Ungaris ad cedulas Regiae Matris ac Petri Nagy ac Francisci Wesselényi, a die 1-ma Januarii ad diem ultimum Decembris anni ejusdem« című kimutatás tájékoztat, melyben tételekként van felsorolva, hogy ki mennyi pénzt kapott havonként.*)

*

Időközben mind sűrűbb rajokban gyűltek a magyar hajdúk, (s velök elvéve oláh jobbágyok is) nagyobbára Erdélyből, a honnan a király, bátyja: Báthory Kristóf fejedelem közvetítésével toborzotta őket, s a kapcsolt Részekből és a felvidéki magyar vármegyékből, úgy hogy a *fizetőmester* 1578 jan. 31-én már 3484 l. frtot és 12 garast kap Młodziejowski Jácint kincstárnoktól (Thesaurarius Curiae) a magyar gyalogság zsoldjára, a mi 3135'99 magyar frtot tett ki. A sereg beosztása s a vitézek névsora pedig a következő:

fehérvártt 1603. febr. 1-én kelt harminczad-jegyzékben (ld. az »Erdélyi országgyűlési emlékek« 5. köt. 194. l.), sőt az utóbbi kedvelt posztó lehetett már a XVI. század közepétől kezdve, mert a karaziáról már az 1571. vízkereszt napi limitatio is rendelkezik. (Ld. ugyanott, a 2. köt. 382. lapján.)

*) Részletesebb adatokat ez évről nem jegyzett ki Górski úr, de a múlt évek közül ismerjük a most is szolgáló Dersi Fuló István lőfőszékelyt, kinek érdemeiért »mind adófizetésből (s mind egyéb) szolgálatból élteig való szabadságot adott« a király. (Ld. Báthory Kristóf 1577 márcz. 2-iki levelében említve, a *Szekely Oklevéltár* IV. kötete 55. lapján.)

Vadas Mihály kapitány százada.

Zászlótartó: Pál, a zászlós, havi zsoldja 6 l. frt. *Zászló-örsége:* Szécseni, 6 frt. Dobos Ádám, Némethi István, 5 frt. Fejérvári János, Dobos Pál, Sípos Antal, Horvát Miklós, Szegedi Péter, Kovács Tamás, Nagy-Mihály Mátyás, Huszár András, 4 frt zsolddal.

Hadnagy: (vicecapitaneus) Meggyesi Albert, havi zsoldja 8 l. frt. *Közüvézei:* Nagy Albert, Dercsényi Tamás, Nagy Tódor, Nagy Antal, Palánkai Kristóf, Hunyadi János, Nagyszegesi (?) Bálint, *) Varsádi (?) Kristóf, Pribék János.

Hadnagy: Székelyhídi János, havi zsoldja 8 l. frt. *Közüvézei:* Nagy Miklós, Pataki Márton, Fejér András, Veréb Péter, Horváth Farkas, Újlaki Gáspár, Tokaji János, Türkösi (?) Lőrincz, Vízvári Bálint.

Tizedes: Árki András. *Közüvézei:* Szilágyi Ferencz, Nagy Ádám, Pécsi János, Balogh Bálint, Fejérdi András, Somogyi András, Komjáti Tódor, Nagy Balázs, Berki Gáspár.

Tizedes: Munkácsi Ferencz. *Közüvézei:* Tót Mihály, Nagy Mihály, Szegedi Mihály, Lévai Antal, Tusnádi Mihály, Horvát Mihály, Sepsí Mátyás, Fejérpataki Mátyás.

Tizedes: Orosz Mihály. *Közüvézei:* Némethi Sebestyén, Serényi András, Óvári András, Dévai Mátyás, Szikszai Péter, Veselényi Miklós, Szikszói Bálint, Szilágyi András.

Tizedes: Ajtoni István. *Közüvézei:* Lugosi György, Jándi Gáspár, Ilyei Benedek, Kolosvári János, Horvát János, Nagy Gergely, Nyilas András, Fejérvári György.

Tizedes: Pestesi György. *Közüvézei:* Totisi (?) Barabás, Felvárággyi Miklós, Fejérdi Benedek, Szabó Miklós, Nagy Pál, Barcsai Miklós, Szászlónai Mátyás, Fogarasi Simon, Farkas János.

Tizedes: Seres Pál. *Közüvézei:* Hindi János, Nagy Miklós, Ifjú Gáspár, Pataki Mihály, Győri György, Peletei (?) Tamás, Székely György, Kémeri András, Chyoti Simon.

Tizedes: Polonyi Mihály. *Közüvézei:* Szigeti Lukács, Sándor Péter, Vámosi Bálint, Újfalusi (?) Gáspár, Nagy Mátyás, Pálfalvi Antal, Berzevici Gáspár, Nagy István.

Tizedes: Fejérdi István. *Közüvézei:* Sárdi János, Horvát Péter, Hécei András, Horvát Márton, Székely Dénes, Horvát György, Sibirik Mátyás, Munkácsi Péter.

Tizedes: Hídvégi Tamás. *Közüvézei:* Toncsi (?) Márton, Szilágyi Balázs, Szabó János, Szakmári Gáspár, Fejér Mátyás, Kálmándi Balázs, Munkácsi Ferencz, Nagyszegi Péter, Szabó János.

Tizedes: Chyataki Márton. *Közüvézei:* Kócs Pál, Tolnai András, Nagy Ferencz, Varannai Lőrincz, Szikszai János, Szakmári Gergely, Nagy Balázs, Balog Mátyás, Vajda László.

*) Mivel az egész névsort *Górski* úr (tehát magyarul nem tudó ember) másolta le, a kétes olvasású neveket (?) jellel tüntetem ki.

Tizedes: Nagy Demeter. *Közüvézei*: Facsit (?) Demeter, Zsidó Péter, Szilágyi Imre, Újhelyi László, Németh Pál, Tarczali István, Pataki Bálint, Simon István, Felnagy János.

Tizedes: Kéméendi Albert. *Közüvézei*: Gyulai Jakab, Dotisi (?) András, Horváth Tamás, Németh György, Rác János, Barla Mihály, Szegligeti György, Nagy Mátyás, Kovács Lukács.

Tizedes: Hadházi János. *Közüvézei*: Birtai János, Balaesti (?) István, Cides (?) Simon, Kamuthi Mihály, Pribék Balázs, Ternai János, Nagy Balázs, Berzeviczi Albert, Munkácsi István.

Tizedes: Veres Benedek. *Közüvézei*: Nagy László, Kerlési Márkus, László János, Iszákos (?) György, László Balázs, Bartali István, Szép Tamás, Sipos Péter.

Tizedes: Menyhárt Demeter. *Közüvézei*: Bándi Pál, Simon Balázs, Czerkán Lőrincz, Gál Mihály, Bárb (?) Balázs, Nagy András, Miriszlai Mátyás, Szöcs Tamás, Ferencz János.

Tizedes: Székely Pál. *Közüvézei*: Nagy Demeter, Nagy György, Kozmási Lőrincz, Christo János, Ágoston Lőrincz, Kovács István.

Tizedes: Zólyomi János. *Közüvézei*: Verescsági Antal, Újhelyi Miklós, Sós György, Szindi János, Örküti Jakab, Pál Lőrincz, Tamási Márton, Szilágyi Imre, Szilágyi István.

Tizedes: Móre László. *Közüvézei*: Nagy János, Bakcsi Tamás, Flis (?) Miklós, Nagy Sebestyén, Tervai János, Szabó György, Turesai János, Borsai Bálint, Székely Demeter, Kozmás Lénárd.

Tizedes: Székely András. *Közüvézei*: Barta Antal, Boldisár Mihály, Kozmás Antal, Székely Tamás, Nagy László, Boldisár András, Kánya (?) János, Szilva (?) András, Albert Pál.

Tizedes: Boldisár Benedek. *Közüvézei*: Nagy Benedek, Veréb Péter, Fábián Péter, Bodó István, Nagy Mihály, Nagy Péter, Gál Péter, Kormosi Péter, Bodó Ferencz.

Ez a Vadas Mihály századának *) a teljes névsora. A létszám 232 ember, kik közül a kapitány kap havonta 66 frtot, a két hadnagy 8—8 frtot, a tizedesek egyenként 6 frtot, a legénység 30 legvitézebbje ugyanannyit, 76 már csak 5 frtot, s a többi 123 ember 4 frtot; valamennyi, lengyel értékben.

Rác János kapitány százada.

Tizedes: Farkas János. *Közüvézei*: Mislei János, Tövisi Péter, Popovics Lázár, Szabó György, Székely Lukács, Kormosi András, Vásárhelyi Mihály, Vitéz László.

Tizedes: Szénási (?) Pál. *Közüvézei*: Szeder András, Kis János, Szilasi (?) Bertalan, Dévai János, Olasz János, Dervai György, Kracsun Drágul, Rákosi Bálint.

*) Tulajdonképen úgy mondták, hogy V. M. száza, mert a század-ot ily értelemben ekkor még nem használták.

Tizedes: Ungvári Gergely. *Közüvézei:* Nagy Simon, Veresvági Antal, Varannói András, Fejérvári János, Nyerő (?) Miklós, Mányi (?) Ádám, Rácz Simon, Kovács Gergely, Gyérösi Benedek.*

Tizedes: Karácsi István. *Közüvézei:* Varannói András, Jánosi Sebestyén, Lydinecki András, Kakucs István, Csehi Benedek, Radovits Gyura, Gergely Albert, Kovács Mátyás, Munkácsi Márton.

Tizedes: Literatus Gergely. *Közüvézei:* Oroszi Márton, Girba Pál, Balási Gergely, Románczia (?) Ferencz, Nándra Farkas, Rácz Zsigmond, Bölöni Péter, Bölöni András, Nagy Mátyás.

Tizedes: Csanádi János. *Közüvézei:* Skaliski Szaniszló, Szabó Gergely, Örkúti Péter, Sztáncsul Mihály, Nagy János, Horvát Ambrus, Örkúti Mátyás, Tódor Balázs, Katona János.

Tizedes: Fejérvári Jakab. *Közüvézei:* Súlyos (?) Gáspár, Székely György, Pusztai Miklós, Pusztai János, Horvát István, Laboda Farkas, Szabó György, Zsidó Gáspár, Nagy András.

Tizedes: Moldovai Péter. *Közüvézei:* Becskerek Mihály, Vajda András, Szabó Mihály, Trencsényi László, Tiszai Ferencz, Szamosszegi Mihály, Udvarhelyi Márton, Geréb Imre, Baló Ferencz.

Tizedes: Pál István. *Közüvézei:* Dévai Mátyás, Mátyás Pál, Pribék György, Lugosán Miklós, Létai Tamás, Nagy Simon, Pudor János, Skilmesí (?) János, Bélesi Miklós.

Tizedes: Nagy Mihály. *Közüvézei:* Csanádi Barabás, Balogh János, Garai László, Mérái Mátyás, Papmezei Mátyás, Nagy Mihály, Faragó Lukács, Pataki Jakab.

A század áll kerekszámban 100 emberből, kik közül Rácz Bálint kapitány zsoldja 20 frt, a legénységből 5 emberé 6—6, négyé 5—5, s a többi kilenczvené 4—4 frt.

Kovács Ferencz kapitány százada.

Tizedes: Lovasi Ferencz. *Közüvézei:* Munkácsi János, Csikó János, Bakai István, Ladányi Dénes, Genga Gáspár, Horvát Péter, Berzeviczi Mátyás, Kassai János, Székely Imre.

Tizedes: Cseh János. *Közüvézei:* Túri János, Rácz Bálint, Nagy Mihály, Szörényi János, Zabola János, Szabó Mihály, Baczó Gergely, Pávai Gáspár, Szántai Ferencz.

Tizedes: Pribék Bálint. *Közüvézei:* Tatai György, Lugasi Márton, Pál Imre, Rádu György, Molnár Dragics, Szabó Márton, Márton Mihály, Baresai Boldizsár, Budavári István.

Tizedes: Cselényi Imre. *Közüvézei:* Tarnóczi Bálint, Terebesi Lukács, Varannói András, Olexa Sándor, Mielovai Simon, Szentmiklósi Jakab, Tinódi Miklós, Moldovai János, Horvát Bálint.

Tizedes: Szepesvári Tamás. *Közüvézei:* Berzeviczi Kristóf, Varannói Márton, Szilvási András, Markos Tamás, Balogh Gáspár, Fábián Miklós, Újhelyi László, Dóczy Miklós, Varannói János.

Tizedes: Szilvási Lőrincz. *Közüvézei*: Vízaknai-Miklós, Sztrupkói Lukács, Aradi András, Kerepesi Márton, Nagy János, Németh György, Lovasi Márton.

Tizedes: Nagy Antal. *Közüvézei*: Genesi Antal, Veres Imre, Halász Pál, Szentkirályi Tamás, Nagy Mihály, Székely Márton, Marosi (?) János, Temesvári Balázs, Lakatos János.

Tizedes: Kovács Gáspár. *Közüvézei*: Győri Balázs, Nagy János, Balogh Demeter, Harangi Gáspár, György István, Kovács Mihály, Nagy Mihály, Orosi György, Kis János.

Tizedes: Kovács Péter. *Közüvézei*: Nagy Bálint, Berendi Gáspár, Horvát János, Rácz Mátyás, Nagy Márton, Szilágyi Gáspár, Cser (?) István, Kovács Péter, Somogyi István.

Tizedes: Rácz Zsigmond. *Közüvézei*: Faragó János, Popa János, Znióvári Mihály, Kard János, Szerényi Rádul, Belczi Gergely, Héja Jakab, Rostás Gáspár, Damokos Mihály.

Ez a század is 100 emberből áll, s ebből a kapitány: Kovács Ferencz havi 20 frt, 4 gyalogos 6 frt, öt más 5 frt, s a többi 90 ember 4 frt zsoldot híz; a mi havonta 429 frtot tesz.

Nagy György kapitány százada.

Tizedes: Illosvai László. *Közüvézei*: Kisfalusi Lukács, Kovács Mihály, Kovács Tamás, Rákosi Ferencz, Horvát Pál, Huszti Lukács, Márk István, Tési Márton.

Tizedes: Halmi Mihály. *Közüvézei*: Farnosi András, Dobrai György, Harangi Lőrincz, Nagy Lukács, Huszár Márton, Katona András, Rozgonyi Tamás, Szabó Pál, Bányai István.

Tizedes: Munkácsi Márton. *Közüvézei*: Sasvári Péter, Rácz Miklós, Rácz Mihály, Magyar Benedek, Farkas János, Bodoki György, Nagy Kelemen, Horvát János, Tömösvári András.

Tizedes: Nagy Antal. *Közüvézei*: Balogh Mátyás, Balogh István, Halmi Demeter, Halmi Márton, Várhelyi Simon, Pál Kelemen, Veszely Lukács, Fenesi Bálint.

Tizedes: Tordai Albert. *Közüvézei*: Szamoskerti Demeter, Nagy Mátyás, Nagy Imre, Szilágyi János, Galgóczi Mátyás, Zikeli István, Vinczi (?) Pál, Túri István, Nagy Péter.

Tizedes: Gyalui Péter. *Közüvézei*: Nagy András, Fegyverneki András, Katona Lázár, Vasvári András, Erdélyi Miklós, Várhegyi Pál, Gábor István, Rajcsai (?) Péter.

Tizedes: Kakucsi Sebestyén. *Közüvézei*: Szirmai Jakab, Szigeti Gergely, Nyilas István, Fejér Mátyás, Czirják (?) György, Tószegi Benedek, Szabó Pál, Fenesi András, Petrisi Miklós.

Tizedes: Nagy János. *Közüvézei*: Diószegi Lőrincz, Diószegi Jakab, Nagymihályi Jakab, Kassai Ferencz, Sárvízi Gáspár, Kozma Mihály, Somkúti Boldizsár, Kovács Lukács, Huba Márton.

Tizedes: Nagy Ferencz. *Közüvézei*: Fodor Márton, Pataki Péter, Gécsi (?) János, Gergucz (?) György, Jármí Mátyás, Ráskai Gergely, Szécsi Lukács, Vécei Pál, Szilágyi János.

Tizedes: Baranyai Mátyás. *Közüvézei*: Körtvélyesi (?) István, Györmezei János, Pataki Bálint, Szilágyi István, Kápolnai Miklós, Runanski Péter, Kutanski János, Sirotanski (?) Mihály, Varannai László.

Összesen van 100 ember. Nagy György kapitány zsoldja 12 frt, 4 legvitézebb gyalogosé 6—6 frt, haté 5—5 frt, míg a többi 89 havi 4 frtot kap. A tizedesek zsoldja itt sincs külön kitüntetve.

Fejérdi Bertalan kapitány százada.

Tizedes: Ötvenes (?) György. *Közüvézei*: Benkő János, Ördög Péter, Petkó Zsigmond, Izsó (?) Benedek, Vas Miklós, Sigmond Mihály, György (?) László, Csikai András.

Tizedes: Mórogyi János. *Közüvézei*: Szabó János, Nagy Péter, Geréb Péter, Nyújtódi Péter, Miklós Mihály, Veréb Pál, Jánki István, Magyar Imre, Markos János.

Tizedes: Sas János. *Közüvézei*: Bodó István, Mircse Damián, Szabó Gáspár, Máté Gáspár, Lugosi István, Dajka János, Bartalis István, Barta István, Kovács István.

Tizedes: Kovács Tamás. *Közüvézei*: Pál János, Gyújtó István, Balogh Jakab, Incze Bálint, Máté Kelemen, Tót Márton, Kerepesi Gergely, György László, Fedő Gergely.

Tizedes: Kondorosi György. *Közüvézei*: Székely Mikulás, Damokos Máté, Csirke Bálint, Nyerges Péter, Bigezi (?) János, Fábíán Máté, Ábrahám György, Pető Miklós, Dobos György.

Tizedes: Nagy István. *Közüvézei*: Ábrahám Jakab, Berzes Ferencz, Székely János, Fűzes (?) Márton, Kovács Péter, Szabó Dénes, Illés Miklós, Rácz János, Brassai Márkus.

Tizedes: Rácz Simon. *Közüvézei*: Sándor Balázs, Pedics (?) Péter, Horvát Mihály, Pribék Mihály, Lugosi Mihály, Siret (?) Gyura, Cséri Ambrus, Rácz Péter, Herczegh Ádám.

Tizedes: Ország Mihály. *Közüvézei*: Tót Gergely, Szalai András, Móré Péter, Dósa István, Brassai János, Nagy Pál, Kincs (?) János, Besztercei György, Petri László.

Tizedes: Pál Mihály. *Közüvézei*: Madarasi István, Kósa János, Zípolczi (?) Pál, Szenttamási István, Ménsági Barabás, Szentgyörgyi János, Kovács Tamás, Pető Imre, Szentgyörgyi Ferencz.

Tizedes: Kovács Bálint. *Közüvézei*: Nagy Imre, Basa Mihály, Csíki, Antal, Kozmási János, Monori Pál, Gergely János, Baloka (?) András, Sigmond Benedek, Rajcsa (?) Mátyás.

A létszám szintén 100. Fejérdi Bertalan zsoldja 20 frt. A legénységből 3 ember 6 frtos, 6 öt frtos, s a többi 90 a rendes 4 frtot kapja; a mi összesen havi 420 frtra rug.

Az elősorolt öt magyar gyalog-században szolgált tehát 632 ember, kiknek havi zsoldja 2842 frt volt, a mihez járult még a mesteremberek (artifici) fizetése, kik közül kapott: András borbély (barbitonsor) 8 frtot, János, a lakatos (serarius) 8, Ferencz, az idősebb fegyverkovács (faber senior) 9, az ifjabb Ferencz (faber junior) szintén 9, Tamás, a kardcsináló (gladiator) 6 és Ferencz bátya, a várkapus (janitor) 5 frtot.

Ez érdekes adatok rendkívül beszédesek.

Mindenek előtt kitűnik, hogy Vadas Mihály a király legkedveltebb (mert bizonyára legvitézebb) kapitánya; ezért nagyobb a százada is a többiekénél. Két év előtt 110 embere, s most 232 van; Danczka falai alatt tüntette ki magát úgylátszik, azért bízott reá Báthory annyi legényt. De fizetése is neki van legnagyobb; míg 1576-ban 48 magyar frt, most már 66 l. frt, a mi azidőben tekintélyes összeg. Ez több, mint háromszorosa a rendes kapitányi zsoldnak, mert társai 20 frtot kapnak, Nagy György pedig meg épen csak 12 frtot, holott ugyanakkora század ura; a minek talán az a magyarázata, hogy 12 frt a kapitányok kezdő, alapfizetése, mely aztán a szolgálati évek és személyes érdemek arányában növekedett.

A századok apró kis szakaszokra voltak osztva, melyek élén a tizedes állott, meglehetősen tág rendelkezési hatalommal 9, néha 8, de ennél soha sem nagyobb számú legénye felett. Ezekkel vonúlt fel a harczba, s a ki kitüntette magát, zsoldjavításban részesülhetett két ízben, míg harmadszorra tizedesi rangra emelkedett. Ez volt az előhaladás rendes lépcsője, melyen a közember hadnagyságig juthatott.

Épen ez a körülmény legjellemzőbb Báthory Istvánra, — a mi egyúttal érthetővé teszi, miért követték katonái évekig tartó hadjárataiban oly csüggedetlen odaadással és kitartással — hogy míg két év előtt a közvitézek havi zsoldja 4 frt volt, most, a danczkai hosszú ostrom után, minden században van egynehány, a ki 5, sőt 6 frtot is kap.

Nagyon jellemző egyébként, hogy már ez az alap-zsold is épen kétszerese az ezidőben általánosan szokásos fizetésnek, mert nemcsak

Erdélyben, de széles Magyarországon mindenütt két forint volt ez időt a gyalog, s *három forint* a lovas katona hópénze.« Ennyi maradt az, egész a század végéig, sőt még 1627-ben is, midőn pl. a nádori kék gyalogszázad legényeinek »két frtja és ruhája« van havonként. Látjuk tehát, hogy Báthory István duplászold-ígéréssel verbuváltatta magyar katonaságát, melynek legénysége hivatásos, kenyérkeresetből szolgáló harcos vagy hajdú volt. Ez magyarázza meg azt is, miért tódulnak az erdélyiek oly tömegesen a lengyel király zászlói alá, (hisz a több mint *háromezernyi* magyar azidőben elég tekintélyes létszám) mert a megszokott, otthoni zsoldért bizonyára nem mentek volna annyian idegen országba s idegen czélért szolgálni. Ezért kaptak a magyarok kétszeres hópénzt, és érdekes, hogy azoknak pl., a kik az oroszok elleni hadjárat végével hazatérve, Báthory Zsigmond szolgálatába állottak — a mint 1596 jan. 19-iki fizetési lajstromuk tanúsítja — éveken át ismét csak a rendes (felényi) hópénzzel kellett megelégedniök. (Lásd dr. *Merényi Lajos* »Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága« cz. közlését s megjegyzéseit a »Hadtörténelmi Közlemények« 1894. évf. 108—109. lapján.)

Nem arra mutat-e ez, hogy a vitézbbeket, főbbjeik előterjesztésére a király zsoldemeléssel tüntette ki? Ebben is Vadas Mihály százada áll különben legelől, mert legénységének 90%-a kap 6 frtot és 330%-a ötöt, holott a többi kapitány embereinél fizetésjavításban csak 4—60% részesül.

Szembeötlő a seregben, illetve annak szakaszaiban a sok hasonnevű ember is, a mi azt mutatja, hogy a testvér és rokon egymás mellett harczolt, sőt tizedesök és többi bajtársuk is földijök, falujokbeli. Bizonyosság erre Somodi Ferencz, a ki György testvérevel a kézdi-széki Dálnokról még 18 *darabantot* vitt magával »Estván királ« segítségére, mindjárt a legelső felszólításkor, úgy hogy már az 1576 nov. 18-iki kimutatásban mint kapitány szerepel. E dálnokiak ezek: Péter Simon, Szabó (?) László, Medve György, Mihály Gergely, Gergely Mihály, Györke András, Bechy János és György, Péter Mihály, Veres Miklós, György Pál Gergely, Jakó Mátyás, Makó István, Dienes András, Demeter János, Szőke Gáspár, Dezső Benedek s Jakab András; a kik olyan jól viselték magokat, hogy a király »megtekéntvén az ő hűséges szolgálatikat« egy darab erdőt donált nekik falujok határában.*)

*) Nevöket ép egy erre az erdőre vonatkozó 1578 ápr. 28-iki oklevél örökítette meg; közölve a *Székely Oklevéltár* sajtó alatti V. kötete 110. lapján, melyet szerkesztője: Szádeczky Lajos szívességből használhattam.

Egyébiránt 1578-ban alig egy századdal van több magyar katonasága Báthorynak, mint két év előtt (632 embere, s 530 akkor), de ezek úglátszik nagyrészből új toborzású seregek, s Danczka ostromában sokan veszhettek el, hisz az akkori öt kapitány közül most csak Vadas szerepel, s bár Somodi Ferencz és Károlyi István neve 1579-ben újra előfordul, Török István, Rác Mihály és Nagy Ambrus később sem jön elő, mert valószínűleg Danczka vívásában pusztultak el.

*

A következő 1579-iki diadalmas év elején Lublinba gyűlt a magyar lovasság, s az ott febr. 12-én tartott »mustrálás« alkalmával: Békés Gáspár, Bornemisza János és Moscovita Vladimir 25—25 huszárral, Békés Gábor 16, Wesselényi Ferencz, Báthori Péter és Kendi Péter 10—10, Sibrik György és Lónyai Albert 8—8, Nagy Imre 7, Havaseli Balázs, Kanta (?) György, Moscovita Agis, Király Albert, Székely Mózes és Kazi (?) György 6—6, Somogyi Bálint, Szemere Mihály, Balogh György és Temesvári János 5—5, Móré György, Sas György, Csányi Gáspár, Szemerdeli András, Kóbor Ferencz, Szekeres János, Feledi András, Rákóczi János, Kálnási Gáspár, Feledi György, Fancsali János, Tamásfalvi Boldizsár, Szegedi Bálint és Fejér Pál 4—4, Pán (?) János, Pribék Mihály, Almádi Antal, Gyalui (?) Ferencz, Barbély János, Moschus Brencsár, Horváth János, Kun György, Verédi György, Horváth András és Sándor István 3—3 huszárral jelent meg, úgy hogy számuk 279 volt, s fejenként havi 6 frtot kaptak.

Hogy milyen költséges lehetett a huszár felszerelése, hadba állítása, élénken mutatják ez adatok, ha látjuk, hogy nagy nevű férfiak, mint Békés, csak 25, Wesselényi, Kendi 10, Sibrik 8, a törökverő Király Albert és Székely Mózes, a későbbi fejedelem meg alig 6 lovassal tudnak a király segítségére jönni.

Ezek létszáma állandóan szaporodott, úgy hogy márcziusban Vlnán 294, júniusban 305, júliusban 360, augusztusban (Polock vára alatt) már 368, szeptemberben (valószínűleg Sokol vívásakor) 347 és novemberben, a hadjárat végén, 369 volt.

Ne feledjük azonban, hogy e kis csapatok csupán az elősorolt nemesek kísérete, mintegy bandériuma, mert maga a magyar lovasság sokkal nagyobb volt, s a harcban a fentiek közül a kiválóbb hadvezérek egész századokat vezetnek.

Hogy a magyar seregek ez évben, mikor s hol tartózkodtak — a hónapokat tudva — legjobban tájékoztat a hadjárat menete, mely szerint Báthory István 1579 jún. 30-án indult el Vilnából Pskow felé, mely alatt a harc júl. közepén kezdődött, s onnan tovább haladva a Dvina folyó mentén, aug. 11-én ért Polock várához, melyet gyakori ostrom után aug. 30-án sikerült bevennie. Szeptember 4-én Turowla került a királyi seregek hatalmába, majd Sokol várát foglalták el, Susa pedig okt. 6-án adta fel magát, s nemsokára utána Niszczzerda is, úgy hogy két hét múlva vége volt a hadjáratnak,*) s okt. végén a király már grodnói várába vonúlhatott pihenni.

Külön vannak felsorolva a *magyarországi és erdélyi* huszárok. Így Prépostvári Bálintnak aug. 27-én 207 lovasa és Csernáth Péternek szept. 27-én 116 *várad*i lovasa van; Erdélyből pedig Barbély György kapitány 161, és Pribék György 137 huszárt hozott. Ezenkívül Békés Gáspár 367, Sibrik György 150 és Bornemisza János 100 lovast vezérelt, úgy hogy a magyar lovasság létszáma a hadba-szálláskor 1238 főnyi volt, tehát közel $\frac{1}{5}$ része a 6517 lovasból álló teljes létszámnak. Jellemző azonban, hogy ezek csak pár hónapra — úgylátszik a nyárra — voltak felfogadva, mert külön ki van tüntetve, hogy az erdélyi és magyarországi huszárok Polock győzelmes elfoglalása után hazamentek, s a király kegyéből fejenkénti úti-költséget kaptak.

A nov. 26-iki zsoldfizetés alkalmával Békés Gábornak 125 huszárja van, a kinestári két magyar (vagy lengyel) lovascsapathoz tartozók (ad vexillum Curiae adjacentes) száma pedig 319 és 321.

Egy hónappal később, decz. 26-án Bornemisza Jánosnak, a ki 100 huszárjával április 30-án érkezett a vilnai hadiszállásra, csak 75 lovasa van, Pribék Györgynek pedig, a ki Bornemisza-

*) A hadjárat történetét s az ostromok leírását ld. bővebben Szádeczky idézett tanulmánya 45, 231, 235, 409 és 540. lapján.

val együtt jött, 137 huszárjából már csak 96 maradt; veszteségek tehát meglehetősen nagy.

S most lássuk a *magyar gyalogság* ez évi állományát.

Január 26-ikától febr. 26-ig terjedő egy havi zsold fejében, kapott Vadas Mihály kapitány 65, két hadnagya 8—8, a legénységből 30 ember 6—6, 76 ember 5—5, s a többi 123 vitéz 4—4 frtot. Századának létszáma tehát a régi: 232, míg Rácz Bálint, Kovács Ferencz, Nagy György és Fejérdi Bertalan kapitányoknak 100—100 embere van.

A gyalogság száma így a tavalyi: 632, de a febr. 26-iki fizetéskor 639, márczius 26-án már 646 és április 26-án 682. Ezekhez járúlnak a Moldovából érkezett magyar csapatok, melyek május 26-án így állnak:

Vadas Mihály kapitány hozott	199 embert,
Nagy Pál	»	»	...	112 »
Meggyi Márton	»	»	...	100 »

Hogy mikor s miért mentek Moldovába, nincs említve.

Az *erdélyi gyalogság* czíme alatt jún. 26-án: Károlyi István, Fábiánczi (?) István, Nagy Ferencz, Kövér (?) Albert, Nagy Péter, Nagy István, Munkácsi Ferencz és Somodi Ferencz 100—100 emberrel szerepel. Ezenkívül Rácz Imre hozott

Nagy András kapitány alatt	100 embert,
Orosz Mihály	»	»	...	95 »

Végül somlyai Báthory István (a király unokaöccse s a későbbi Báthory Gábor apja) küldött — vagy tán személyesen hozott:

Szombatfalvi Benedek kapitány alatt	101 embert,
Egy olasz (Italus)	»	»	...	114 »

E gyalog-századok két nagy hadtestbe voltak összevonva, melyek közül:

a »Pedites Curiae« nevűben	828 ember szolgált,
a »Pedites Transilvanienses« nevűben	994 »

Az első hadtest időközben még két századdal bővült, mert a júl. 26-iki zsoldkiosztásnál *) 1024 a létszáma, de már aug. 26-án csak 964, az erdélyi gyalogosoké pedig 956.

*) Sajátságos, hogy a katonák fizetése nem a hónap elsejével kezdődött, hanem 26-án, a miből azt gyanítom, hogy az első zsoldot mindig karácsonykor kapták ki.

Ebből arra lehet következtetnünk, hogy a hiányzók bizonyosan Polock három heti ostromában veszték el, ámbár a szept. 26-ától okt. 26-ig terjedő hónapra a zsoldot már ismét 1002 *udvari* és 993 *erdélyi* gyalogos kapta meg, mint számra nézve is elég tekintélyes része a 4830 főnyi *rendes* gyalogságnak, nem számítván ide a litvánok nagy seregét, sem a brandenburgi választó-fejedelem és mások csapatjait, melyekkel együtt a gyalogság száma közel 16,000 főnyit tett.

*

Eddig terjednek az 1579. évről szóló feljegyzések, melyekből most már szám szerint is tudjuk, hogy Báthory Istvánnak Polock vívásánál augusztus folyamán *legalább is* 1200 magyar huszára volt (kiket várostromlásakor szokása szerint leszállítottatott lovukról), gyalogsága pedig *meghaladta* a kétezeret.

Tanúságos névsoruk sok ismeretlen, és családtörténeti tekintetben is becses adatot ment meg történetünknek, hajdúk jobbagyok és szabadlegények nevét, ép olyanokét, kikét hiába keresnők nemesi kimutatásokban vagy adó-lajstromokban; s még többet remélhetünk az 1580—81-iki évekről szóló mustra-listákban, midőn tudvalevőleg legtöbb magyar katona szolgált a király alatt, az oroszok elleni hadjárataiban.

De István király már e hadjáratok első évében — 1579-ben — méltán bízhatott vállalkozása sikerében, *s több mint háromezernyi* kipróbált magyar harczosában, kivált, hogy főhadparancsnokukúl a csatákban edzett *Békés* Gáspárt, egykori erdélyi vetélytársát tette. Utána *Vadas* Mihály volt a legfőbb tisztt: a gyalogság parancsnoka, a ki azonban nem érhetette meg Polock bevétele dicsőségének örömmünepét,*) mert az ostrom

*) Hogy a király hadi sikereinek és Polock bevételének a híre Erdélyben még a szászoknál is mily általános örömet okozott, élénken tanúsítja az, hogy midőn e hírt Kristóf fejedelem a szebeni tanácsnak okt. 12-én megüzente, az hála-adó isteni tiszteletet és másnap fényes tornajátékot, társasebédet és késő estig tartó víg népünnepelet rendezett, melyeknek részletes leírását Huet (Süveg) Albert ottani királybíró hagyta reánk. (Ld. G. Seivert: Die Stadt Hermannstadt. 1859; 71—72. lapján.) Egy brassói poeta pedig alkalmi ódával üdvözölte a királyt: *Decani Joannes. Ode congratulatoria Stephano Bathori de victoria relata de Moschis. Coronae prae-lo Honteriano. A. 1580.* (Említi *Szabó* Károly: Régi Magyar Könyvtára II. köt. 156. száma.)

valamelyik napján »a lengyel ágyútelepek mellett terítette le egy ágyúgolyó, midőn ott a lengyel parancsnokokkal tanácskozott«, s nemsokára utána esett el Békés oldalán *Körössy János* is. *) Egyébiránt, a különben beteges Békés Gáspár sem élte soká túl a szerencsés hadjárat befejezését, mert Grodnóba menvén téli pihenőre a királylyal, annak oldalán nov. 7-én kiszenvedett. »Magára nézve végső óhaja az volt, hogy a Vilna felett emelkedő s az e célra előre kiszemelt halmon temessék el«, **) s azt a hegyet — mint *Korzon* varsói tanártól hallám — a vilnai nép máig is Bekiesuwka-nak, Békés-oromnak nevezi.

Korjellemző, érdekes adalék, hogy Békésnek, mint a magyar hadak fővezérének, mennyi lova volt a hadjáratban, s miként hagyakozik azokról Grodnón, egy héttel halála előtt, 1579 nov. 1-én írt végrendeletében: »Az én-kegyelmes uramnak ő felségének hagyom az én két jobbik paripámat. Az pej lovat hagyom Vesselény Ferencz uramnak. Feleségemnek válaszszanak ki két szekérben való lovakat, az melyek jobbak, kiket neki hagyok. Az több lovaimat és paripáimat osszszák szolgálaim között, kik nekem jámborúl szolgáltak.« Említi még Gábor öcsését, kinek a nyusztsubát hagyja s utána találunk még két új vitézt, kiknek nevével a Báthory István hadjárataiban szolgált magyarok számát szaporíthatjuk, felsorolja t. i. Nyáry Istvánt, kinek két czémernyusztot adat; és Gyulay Pál »jámbor« szolgáját, kinek, mivel őt »minden dolgokban emberséggel és hasznosan« szolgált, 1000 tallért és egy czémernyusztot hagy. (Lásd a »Történelmi Tár« 1891. évf. 146. lapján, a hol a végrendeletet kiadta *Barabás Samu*.)

Közelebbről ismerjük még *Zsuki* Ferenczet, a ki a litván-kozákok vezére volt és *Rácz* Péter kapitányt, a ki Polock ostroma aug. 30-iki döntő napján az egyik bástya ellen vezette a magyarokat. ***) Vakmerően bátor volt ez a Rácz, a ki *Csukát* Péterrel jött volt be Erdélyből; szenvedélye a »gyújtás« és »vezetés«, a mikben számtalanszor megsebesült és vitézségéről következőleg ír a király, Kristóf fejedelem-testvérének Polock várából, 1579 szept. 14-iki ajánló levelében, melylyel Rácz az ostrom után hazament gyógyulni: »Az gyújtásban ő volt egyik fő, ki mind addig ott forgolódott, míg a láng felment; mely nemcsak neki, ott forgolódván, de még azoknak is, kik sánczból távol reá néztek, nehéznek tetszett szemeiknek. Ugyanakkor

*) Lásd *Szádeczky* id. tanulmánya 242. és 244. lapján.

**) Lásd *Szádeczky* Kornváti Békés Gáspár-ja 96. lapján.

***) Lásd *Szádeczky* id. tanulmánya 233. és 409. lapján

sebek, taglások, verések estek rajta.« Kéri tehát testvérét, »hogy vagy ott Erdélyben, vagy Magyarországon valahol, valami jószágot szakaszszon neki; tegyük örökös szolgánkká, mert ez mindenkor, valahol az szükség kívánja, meg nem vonsza az szolgálattól magát«, erősíti a király. *)

Általában, Báthory István nemcsak zsoldjavítással jutalmazta kiválóbb katonáit, mint előbb láttuk, hanem az elbetegesedetteket, sebesülteket hazabocsátva, vagy azt, a ki ügyesbajos dolgában, vagy csupán »háza népének meglátogatásáért« rövid időre hazakérezkedett, ajánló-levéllal látta el Kristóf testvéréhez, az erdélyi fejedelemhez, kérve, hogy hűséges, vitéz szolgálatjokra való tekintettel, adjon nekik »valami jószágot«, hogy legyen miből megélniök, s — a sorok közt kifejezve — hogy érezzék önfeláldozásuk jutalmát. S e levelekben nemcsak új nevekkal találkozunk, hanem a király erőteljes jellemzéseiben egyes magyar hadnagyok és közvitézek szereplésével és hőstetteivel, egyúttal pedig — s ez igen fontos — Báthory István fenkölt lelkületével, a hősi erényt kitüntető, s mindenek fölébe emelő jellemvonásával ismerkedünk meg.

Igy ajánlja pl. Polockról, ugyancsak szept. 14-én (mint Rácz Pétert, kivel úgylátszik együtt ment haza) *Pribék* Jánost, »ki itt ez mostani szolgálatunkban jámborúl forgolódott és nagy emberséget is mívelt«, hogy »az ő érdeme szerint, legyen minden segítséggel neki« Kristóf; *Sügerdi* István »ifjú legény« érdekében pedig, a ki »háza úgy kéredzik, hogy az mi szolgálatainkra rövid nap múltán megjönné«, arra kéri, hogy enyedi szülői »házát tartsa szabadságban« a fejedelem. **)

Hazakérezkedett a hosszú harcz után tusnádi *Boldisár* Mihály is, kit a király Vilnáról, okt. 13-án úgy ajánl Kristófnak, hogy, mint a ki »régte fogva minket szolgált«, kívánságára »írassa az veres drabantok közébe.« Oda kívánczozott még *Székel* Antal és *Székel* Balás is, »kik egynéhány esztendőktől fogva itt a mi udvarunkban szolgáltanak«, s most kérték a királyt, hogy vétesse ki őket Mihály deák kezéből és »szám-

*) Lásd levelét *Ötvös* Ágoston id. közlésében, a »Magyar Történelmi Tár« 1861. VIII. köt. 215. lapján.

**) Lásd mindkét levelét ugyanott a 216. lapon.

láltatnók az veres drabantok közibe.« Mivel pedig »ezek itt úgy forgódtak, és ezután is szolgálhatnak, hogy méltók az mi kegyelmességünkre«, arra kéri a király okt. 15-én fejedelemtestvérét, hogy »találjon oly módot benne«, hogy csakugyan vétessenek fel: »ha egyébképen nem lehet, adjon más jobbág্যokat érettek« Mihály deáknak.*)

István király Grodnón kelt nov. 2-iki leveléből *Dósa* Mihályt ismerjük meg, a ki Békés Gáspár lázadása alkalmával »Alárd Ferencz szolgálja lévén, az feltámadásnak okáért elbujdosott volt; kinek az mi kevés jószágocskája volt, Balogh Ferencznek adtuk volt. Azután az mi szolgálatunkra jött, és az előbbi vétkét az ostromkor halálával is hűségesen szolgálván, eltörlötte.« Azóta, a mint hallja a király, anyja, felesége és gyermekei nyomorognak, s ezért kérették, hogy »az eldonált jószágocskát, másommét Balogh Ferenczet megelégtítvén, visszaadnók nekik.« Szeretettel kéri tehát Kristófot, tegye meg ezt nekik »és az árváknak főképen az udvarházat adattassa meg Kglmed, ne kényszeríttessenek bujdosásban élni.« Mikor pedig írnoka aláírásra nyújtotta e levelet, Báthory még ezeket tette hozzá *sajátkezűleg*: »Ugyan igen kérem Kglmedet, ne hadja Kglmed az szegény árvákat; legyen ez consolatiojok és contentálások ennek halálával való szolgálatjáért.«**) Így becsülte a harcziás király a katonai önfeláldozást, s ilyen humanusan gondoskodik az elesettek árváiról!

Hazasietett *Nehéz* András drabant is, mivel értésére esett, hogy atyjafiai »halálát hallván« fejevári örökségét *megosztották*. »Adjon neki oly parancsolatot, hogy mindjára neki igasságot tegyenek, és az mi örökség ötöt illette, minden okvetetlen neki kezéhez eresztessék«, kéri a király Kristófot, Varsóból, nov. 28-án *mindvégig sajátkezűleg írt* levelében.***) Ugyaninnen ajánlja decz. 11-én testvére kegyelmébe *Fejérdi* Bertát — egyik kapitányát — a ki »kikéredzek egy kevés ideig háza népének meglátogatásáért«, s kinek »jámbor hűséges szolgálatjáért valami kevés jószágot« is adott a király. Ezért »legyen

*) Ld. mindkét levelét az id. »M. Tört. Tár« VIII. köt. 217. lapján.

**) Lásd levelét ugyanott a 218. lapon.

***) Lásd mindkét levelét ugyanott a 219. lapon.

Kglmednél commendatus — ha kérne valamit, írja tovább — mert az egész had láttára egynehányszor az gyújtásra ment, holott sebek is estek rajta, és valami, vitéz emberhez illett, abban semmit hátra nem hagyott. Ezután is minden hűséggel igyekszik minekünk szolgálni.« De Báthory még ezt a szép jellemzést is megtoldá, s kiegészíté e *sajátkezüleg írt* pótlékkal: »Az drabant-hadnagyok közt senki ennél gyorsabb nem volt az szerencse-késértéshez, úgy, hogy valamikor csak tíz legény ment is, ő volt az egyik. Tudom, hogy ezután is halálát nem szánja értünk: quo nemo majorem charitatem habet«.*)

Igaz szeretet és szív nyilatkozik meg a király e jellemző soraiban, s így csak az írhatott, a ki maga is résztvett a csaták viharaiban és értett a vitézséghez!

Báthory István, bátyjához intézett utolsó írata ez évből, decz. 18-án kelt »Varsáviá«-ban, a mint a király maga e *mindvégig sajátkezü* levelében írja. *Sibrik* György jelenti akaratját — mondja benne — hogy ha valami »jóságocskával látogatnók meg, nem szakadna el tőlünk, itt végezné el alattunk az ő íletit. Látván azért ott az mi hazánkban az emberséges vitéz embernek szűk voltát, és azoknak, az kik vadnak, naponként fogyatkozását, halál és betegeskedés miatt«, méltónak ítéli, hogy őt Kristófnak ajánlja, mert »immár én utánam látott és forgódott.« Azért ím *Sibrik* »bémegyen« s tesvériesen kéri, hogy »ha módja leszen és valami méltatlan dolgot nem kíván«, teljesítse neki, »mert nem az szükség viszi reá, hogy itt maradjon, hanem az jó akarat.«**) E levél azért is fontos, mert látjuk benne a király, magyar katonái iránti becsülésének másik rugóját, hogy t. i. »az emberséges vitéz« meglehetősen »szűk« és naponta fogy, tehát meg kell becsülni őket; másfelől pedig érdekes, hogy különbséget tesz a zsoldért (s így: életfentartási célból) szolgáló harczos és a között, a kinek van miből élnie, s a ki csupán az ügy iránti lelkesedésből, »jó akarat«-ból, s a király iránti hűségből áll be seregébe.

Az ilyen szolgálatért később is hálás tud lenni, s így ajánlja pl. egy év múlva 1580 nov. 14-én Vilnáról, a vitéz

*) Lásd e levelét is az id. »M. T. Tár« VIII. köt. 219. lapján.

**) Lásd levelét ugyanott a 220. lapon.

Balázs Barabást Kristóf fejedelem kegyébe és gondoskodik decz. 3-án Grodnón írt levelével a szolgálatában elhalt Pribék András erdélyi árváiról, kiknek évi segítségül 6 köből búzát és két szalonnát rendel.*)

Ez érdekes királyi levelekben említett vitézek közt névsorunkból még csak *Pribék* Jánost ismerjük, a ki Vadas Mihály kapitány századában szolgált Meggyesi Albert tizedes csapatjában; a többi lajstromunkat bővíti, mert abban nem fordul elő, de közülök a későbbi években sokan kitűnnek.

Magyar emlékek Varmia földjén.

A varsói gazdag zsákmánynyal megrakodva, úti tervem utolsó részlete megvalósításához fogtam: széttekinteni kissé Varmiaiban, melynek Báthory Endre bíbornok 1589-től 1599-ig püspöke volt, meglátogatni a püspökség fontosabb helyeit, közvetlen benyomásokat szerezni a névéhez fűződő emlékek s helyek látásán, tehát adatokat gyűjteni élettörténetéhez, megismerkedni a sajátos tartomány intézményei- és embereivel, s egyúttal kutatni a püspöki levéltárban. Mindezt annyival sikeresebben tehettem, mivel már levelezésben állottam a püspökség jelesebb férfiaival, a kik rajta voltak, hogy kellemesen érezzem magamat köztök, s egyszersmind, hogy egykori, jó emlékü püspökük életrajzához minél több adatot kaphassak. Úgyszólván, mint vármiai kutatót fogadtak mindenfelé, ki az ő érdekekben is dolgozom, és a náluk töltött időt valóban útazásom legkedvesebb emlékei közé számítom.

Varmia, Báthory Endre révén szerepel történelmünkben; sem azelőtt, sem azután nem fordul elő, sőt neve is olyan idegenül hangzik, hogy szükségesnek tartom néhány sorban ismertetni.

Varmia, németes néven *Ermland* (Ermeland) Keleti Poroszország legnyugatibb tartománya, a Keleti tenger Frisches Haff nevű nagy öblére csúcsban végződő háromszögű ország-rész, az u. n. Natangen, Oberland és délkeleten Masuren tartományok közt. Területe alig 4250 km² nagyságú, tehát kisebb, mint pl. Gömör megyénk, de lakossága $\frac{1}{4}$ millió. Nyugati szomszédságában van Marienburg, a német lovagrend híres székhelye.

*) Ld. e levelei regesztáit a »Történelmi Társaság« 1895. évf. 257. l.

helye, mely a vármiai püspökséget a XIII. század elején alapította és sokáig védnöke volt. De az 1466-iki thorni békével felszabadult a lovagrend alól és a püspökök a lengyel király fenhatósága alatt önállóan kormányozták megyéjüket, míg a piotrkowi 1512-iki szerződés még szorosabban fűzte Lengyelországhoz, melyhez mindvégig tartoztak; s a vármiaiak áldják ezt a viszonyt, mert annak köszönhetik, hogy sértetlenül megmaradtak a régi hitben. Lengyelország első felosztásakor Nagy Frigyes 1772-ben Poroszországhoz csatolta Varmiát, mely még most is valóságos katolikus sziget protestáns lakosságú szomszédjai közt, annyira, hogy csak az állami közegek, a hivatalnokok karában és a katonaságnál találunk protestánsokat, kiknek templomuk is még nagyon kevés helyen van. A tartomány délkeleti fele ma is nagy részében lengyel nyelvű németiség, s a mint magam láttam, a papok lengyelül is prédikálnak és végzik az egyházi teendőket. A nép öregebb része nem is tud németül, s a mellett rendkívül buzgó, vallásos. Én ép a püünkösdi keresztjáráó napokon jártam ott, s nem győztem eléggé csodálni, hogy reggelenként az egész lakosság résztvett a processio-ban; hajdonfőt vonúltak ki énekelve a temetőbe, s nemcsak a nép, hanem az úri emberek és nők is egyaránt.

Varsóból az északnyugati irányban Danczkára vezető vasúti vonalon indulva, Mlawa állomáson lép az ember porosz területre, de Deutsch-Eylau-nál jobbra tértem és Allenstein (Varmia legnépesebb és legnagyobb városa) érintésével, Wartenburgba siettem, hogy ott a két Báthory-testvér kenotaphiumát (tiszteletbeli síremlékét) láthassam.

Báthory Endre és Boldizsár kenotaphiuma.

Wartenburg egy kisebbszerű város, mely minket csakis e műemlékeért érdekel. Itt *Hirschberg* plébános vendége voltam, a ki szívélyesen kalauzolt és kérésemre le is fényképeztette az emléket és a templomot, mely azt őrzí. A remek kivitelű síremléket Báthory Endre bíbornok, korai halálának mintegy sejtelmében, Varmiából való távozása idejében maga állíttatta, a felírat szerint: saját és »szeretett (Boldizsár) öcsese« halála emlékezetéül, 1598 szept. havában, életében. De a sors nem

akarta, hogy alatta nyugodjék, s ezért maradt csak — kenotaphium. Az emlék az általa helyreállított és újra dotált, francziskánus-minorita-kolostor (jelenleg az állami fegyintézet) temploma Antonius-kápolnája déli oldala közepébe falazva, egy $5\frac{1}{2}$ méter magas és $3\frac{1}{2}$ m. széles, fehér, piros és fekete márványból, renaissance-stilban faragott olasz műemrek, mely ritkítja párját. A diadalkapu-szerű ívezet alatti fülkében Báthory Endre fehér márványból faragott balra tekintő alakja látható, a mint imázsámulán térdel, testén hosszú barátcsuha, lábán papucs, a zsámolyon piros márványból faragott bíbornoki fővege. A körív közepén bíborkalapos címere díszlik, a szegletekben egy-egy röpkedő angyallal, míg az emlék tetején két grácia, s köztök egy kis angyal ül.

Az emlék koporsó-szerű mélyedésében (mely piros márványból készült) a bíbornok öcsese, a Báthory Zsigmond által 1594 őszén megöletett Boldizsár fehér alakja fekszik, jobb karjára támaszkodva, teljes vérthben, kezében törét szorítva, s lábánál sisakja, a mik katonai állását jelzik. Immár ismerjük hát őt is vonásról-vonásra, mint többi rokonait, mert Boldizsárról nem maradt fenn semmi egykorú rajz vagy metszet.

A bíbornok feje felett a fülke falába erősített piros márványlapon ez az epitaphium olvasható:

D O M

ANDREAS BATHORI DE SOMLIO S. R. E. CARDINALIS. EPS. VARM. STEPH. I. REG. POL. MOSC-ORVMQ DOMITORIS CHRISTOPH. TRANSIL. PRIN. EX FR. ANDR. FILIVS & HONORIB. A STEPH. ET SIGIS. III. POL. FORTISS. GRATISSIQ. REGIB: ORNAT, POST VARIA VTRIVSQVE FORTVNÆ LVDBERIA MORTIS MEMOR SIBI FRATRIQ. SVO CHAR. VIVENS. POS. CALEN. SEPT. M. D. XCVIII.

Az egész műemrek a fejedelmi bíbornok finom ízléséről s műérzékéről tanúskodik. Kifejezésteljes, családja híréhez méltó hatalmas emléket akart állíttatni e félre eső északi vidéken, a milyenek pl. a lengyel királyok színes síremlékei a krakói székesegyházban, csinos, renaissance-stilú műemeket,

a milyeneket olaszországi két útjában Milanóban, Rómában s egyebütt látott. *) Ez sikerült is neki, mert az a fekete alapba beékelt fehér gyümölcsdísz, két oldalt a fegyvercsoporttal, a többi betétek, fenn az angyalok és grációk, aztán az alakok könnyedsége, s már maga az a körülmény, hogy a két testvér fehér márványból van faragva — gyakorlott, modern, a renaissance hatása alatt iskolázott mesterre vall. Kár, hogy nem tudjuk a nevét.

A hagyomány szerint a síremlék Rómában készült, a honnan tengeren hozták volna Danczkáig és szekereken Wartenburgba. Hanem ez valószínűtlen, legalább az egész emlékre nézve, s azt hiszem: a szobrász költözködött át ide Krakóból, hogy az emlékművet megteremtse, a hol Báthory István király idejében sok olasz művész élt; így pl. 1581—1613 közt Giovanni Battista Petrini, 1584—1596 közt Ambrosio Meazzi de Mediolano, 1590—1627 közt Giovanni de Simonis **) és a firenzei Santi Gucci, ***) a leghíresebb s tevékenyebb szobrász köztök, a kitől Báthory István király krakói síremléke is származik. De azért állíthatjuk-e, hogy ez is az ő műve, tekintve, hogy úgy István, mint Boldizsár fekvő helyzetben van feltüntetve. Épen nem. Mert ezen az emléken mindkét alak a királyénál sokkal nagyobb művészettel és realizmussal van kidolgozva, s hozzá még cararrai márványból, a mi a mellett szól, hogy Olaszországban készült, és onnan hozva, állították fel ez emlékre, melynek ornamentikai részei viszont a német ízlés befolyásáról tanúskodnak, s mintegy arra utalnak, hogy azokat német szobrász véste. Ilyen pl. az emlék szélein lévő felesleges két kiszögellés, sőt még az imazsámoly redőzete is, a melyet olasz művész még ez időben nem alkal-

*) A római XVI. századi síremlékek közt sokban emlékeztet a Báthory-testvérekére pl. Ascanio Sforza és Girolamo Basso bíbornokoké, a század elejéről, a Szűz Mária-templomban, melyeken szintén ott van fenn a két női alak (lásd Eugène Müntz: Histoire de l'art pendant la Renaissance II. köt. 347. l.) s lehetséges, hogy ezek a renaissance virágzása korából való, s hozzá hasonló korai műrekek látása hatott elhatározólag bíbornokunk ízlésére.

**) Ld. az »Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Krakau« 1889. évf. júliusi füzeté VI. lapján.

***) Ld. Ciampi: Bibliografia critica. (Firenze, 1834) II. köt. 248. l.

mazott, s csak később a XVII. században jött divatba. Különben sokáig dolgozhattak a síremléken, mivel Malespina püspök, pápai nunczius már 1598 jan. 11-én Varsóból írt levelében említést tesz róla,*) és a felírata szerinti szeptemberi kelet bizonyosan felszentelésére vonatkozik.

Meg kell még említenem, hogy az emlék meg van csonkítva (állítólag a kolostor megszüntetésekor esett neki bosszúból a hitbuzgó nép, mely a barátokat nagyon szerette) s így Boldizsár bal kezének 3 ujja, s a tör is le van törve, a bal lába pedig fejszével a lágyékban kettévágva, s a jobb lábfejszintén leütve, úgy hogy festett falábbal pótolták. Még a bíbornok magasabban álló alakját sem kímélték, s az imazsámolyon összekulcsolva nyugvó két kezét tőből leütötték; a mint ez a rajzon látható is. Mind ez nagyon sajnálatraméltó hiány a síremléken, mely nekünk kétszeres becsű, mivel a bíbornok megrendelésére és szemei előtt készülvén, hasonlóság és hűség tekintetében is megbízható műremek, mely emlékezetét ma is ébren tartja Varmióban.

*

Megilletődve vettem búcsút a két Báthory nemes alakjától, aztán vendégszerető házigazdámmal behajtottunk Allensteinra, hová egy előkelő temetésre begyűlvén a vármiai papok nagyrésze, megismerkedhettem velök, s onnan tovább utaztam Frauenburgba, a püspökség székhelyére.

A vasút Braunsbergig halad, hol szemináriumok van, s innen egy órai kocsizással ér az ember Frauenburgba, mely a Frisches Haff partján, egyenlő távolságra fekszik Danzig és Königsberg közt, egy természetes magaslaton, honnan gyönyörű kilátás nyílik a Nehrung magas zátonyfalára, mely a keleti tengert az édesvizű Hafftól elválasztja. Frauenburg egy alig 3000 lakosságú jelentéktelen városka, melynek a székesegyház

*) Levelében azt írja Báthory Endréről, hogy »havendo applicato l'animo alla visita della diocesi, et havendo fabricato un monasterio di Zoccolanti, et fatto in esso la sua sepoltura«, mi által fényes bizonyosságát adta annak, hogy egyházi hívatásának akar élni. (Ld. a bécsi cs. és kir. államlevéltár *Hungarica* osztályában.)

(s várfalának *Copernicus*-bástyája, s a nagy csillagász állítólagos sírja) egyedüli nevezetessége; távol esik egészen a püspöki megye központjától és jóformán érthetetlen, hogy mégis ott van a székhely, s nem pl. az élénk Braunsbergben, melynek vasúti állomása is van. A régi századokban úgylátszik védett természeti fekvése döntött a székhely megválasztásában, a mit aztán a részben maig is meglévő bástyákkal és falakkal tettek még erősebbé.

A püspöki és káptalani levéltárban előreláthatólag, tömördek levelet és adatot találtam, főleg arra nézve, miként lett Báthory Endre előbb Cromer Márton püspök coadjutora és halála után utódja. Dr. *Hipler* Ferencz kanonok, Varmia jeles történetírója és dr. *Liedtke* Ferencz püspöki titkár és levéltáros (kikkel már két év óta leveleztem) valósággal elhalmoztak szívességekkel. Nemcsak másolatokat s felvilágosításokat adtak munkámhoz, hanem Hipler közvetítésével magkaptam Báthory Endre *egykorú* olajfestményű arczképe fényképét is Svédországból; mely képet a harminczéves háborúban Gusztáv Adolf katonái vittek magokkal, a székesegyház egyéb kincseivel együtt. S az eddig kiadatlan emlék annyival értékesebb, mivel a B. E. wartenburgi alakjához nagyon hasonlít. De itt még más magyar érdekű emléket is találtam, t. i. egy a XVI. század elejéről való és 1568-ban Krakóban renovált erdélyi sodrony-zománczos gyönyörű kelyhet, a székesegyház sekrestyéjében, mely Cromer püspök hagyatéka.*) Emlékezetül legyen még felemlítve, hogy a mint Hipler kanonok úrtól hallám, pár év előtt néhai *Dankó* József műtörténészünk is járt Frauenburgban (a ki régi barátja volt és Hipler pozsonyi látogatását adta vissza), de a magyar mívű kelyhet — úgylátszik — nem vette észre.

Hálásan kell arról is megemlékeznem, hogy Dr. *Thiel* András, Varmia jelenlegi hisztórikus-püspöke hosszabb audiencián fogadott, mely alkalommal élénken érdeklődött háromszáz év előtti elődjének, főleg fejedelemskori — előttük ismeretlen — szerepléséről és felszólított, hogy történeti folyóiratjok

*) Rajzát és beható ismertetését közöltem az »Archaeologiai Értesítő« 1895. évf. 412—416. lapján.

számára készítsek majd róla munkámból egy 5—6 íves német kivonatot.

*

Elbúcsúzva Báthory Endre egykori székhelyétől, hol — emléke iránti tekintetből — olyan kitüntetőleg fogadtak, megnéztem még a német lovagrend marienburgi, restaurálás alatt álló gyönyörű lovagvárát, (melyhez képest a mi Vajda-Hunyadunk valóságos miniature) aztán tovább, a *mi* történelmünkben is gyakran szerepelt Danczkát, s környékén a világtörténeti nevezetességű Olivát, melynek kastélya ma porosz kincstári birtok.

A danczkai hatalmas, középkori remek városházán elhelyezett levéltárban szintén jártam, de már nem volt időm kutatni benne. Frauenburgban vett értesülésem szerint Báthory Endre életrajzát illető oklevelek a közeli *königsbergi* kir. államlevéltárban is vannak, de a poroszországi szigorú rendszabályok miatt (melyek szerint idegen állampolgárnak a nagykövetség, illetve államának külügyi minisztériuma útján kell levéltári engedélyért folyamodnia) nem remélhetvén bejutni, le kellett mondanom az odamenetelről.

Visszatérőben megtekintettem még Boroszló történeti nevezetességeit, s május végén ismét Bécsbe értem: új adalékokkal teli táskával s rég tervezett tanulmányútam feledhetlen emlékeivel!

kibékítési kísérlete Inánchon 1607-ben. *Majláth Béla* 1. tagtól. 20 kr. — VIII. Szám. A Petrarka Codex kún nyelve. *Gyárfás I.* 1. tagtól. 60 kr. — IX. Szám. I. Rákóczy György első összeköttetései a svédekkel. *Szilágyi Sándor* akad. r. tagtól. 10 kr. — X. Szám. Franciaország magatartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királylyal történt találkozásaival szemben. Kiadatlan források alapján írta *Wertheimer Ede* 1. tag. 20 kr.

Tizenegyedik kötet.

I. Szám. Masolino olasz képiro művei. Adalékok a magyar műtörténethez. Írta *Vaisz Ignác*. 10 kr. — II. Szám. Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihály* 1. tagtól. 50 kr. — III. Szám. A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban. Dr. *Károlyi Árpád* 1. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Az 1683-ki táborozás történetéhez. A kétszázados évfordulat alkalmából herczeg Eszterházy Pál nádor kiadatlan kéziratai s levelezései nyomán írta *Thaly Kálmán* r. tag. 30 kr. — V. Szám. Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — VI. Szám. Bethlen Gábor fehérvári siremléke és alapítványai. *Szilágyi Sándor* r. tagtól. Ára 10 kr. — VII. Szám. Egy állítólagos római mediterrán-út Pannoniában. Dr. *Ortvay Tivadar* 1. tagtól. (Egy térképpel.) 50 kr. — VIII. Szám. A keszthely-dobogói sirmező. Dr. *Lipp Vilmostól*. 10 kr. — IX. Szám. Gróf Pálffy Miklós főkanzellár emlékiratai Magyarország kormányzásáról. Adalék Mária Terézia korának történetéhez. Írta *Marczali Henrik*. 40 kr. — X. Szám. Erdély katonai védereje átalakulása a XVIII. században. *Jakab Elek* 1. tagtól. 60 kr.

Tizenkettedik kötet.

I. Szám. Adalék Pannonia történetéhez Antonius Pius korában. Írta *Hampel József*. 20 kr. — II. Szám. Szabolcs vármegye alakulása. Írta *Kandra Kabos*. 30 kr. — III. Szám. Az 1637/38-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihály* 1. tagtól. 30 kr. — IV. Szám. Mabillon János a diplomatika megállapítója. Székfoglaló-értekezésül írta *Horvát Árpád* 1. tag. 30 kr. — V. szám. Az 1642-ik évi szőnyi békekötés története. Írta *Majláth Béla* 1. tag. 70 kr. — VI. A mai Nagyvárad megalapítása. *Bunyitay Vincze* lev. tagtól. 20 kr. — VII. Összehasonlító vizsgálatok a hazai és északeurópai praehistorikus köeszközök eredete és régisége körül. Első fele. *Ortvay Tivadartól*. 40 kr. — VIII. Szám. Ugyanaz. Második fele. 60 kr. — IX. Szám. Az 1646-ki tokaji tanácskozmány. *Zsilinszky Mihály* 1. tagtól. 40 kr. — X. Szám. A beeskereki vár. *Szentkláray Jenő* tagtól. 30 kr.

Tizenharmadik kötet.

I. Szám. Lónyay Zsigmond és a nagyszombati béketanácskozmány. 1644—45-ben. *Zsilinszky Mihály* 1. tagtól. 40 kr. — II. Szám. A Praehistorikus köeszközök régiségi jellegeiről. Dr. *Ortvay Tivadar* lev. tag. 30 kr. — III. Szám. A kolozsvári ötves-legények strikeja 1573-ban és 1676-ban. *Deák Farkas* r. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Törös János szerepe a linczi békekötésben. 1645. *Zsilinszky Mihály* 1. tagtól. — V. Szám. Rövid észrevételek Kemény János önéletírásáról. *Deák Farkas* r. tagtól. — VI. Szám. Szilágymegye középkori műemlékei. *Bunyitay Vincze* lev. tagtól. 30 kr. — VII. Szám. Az eperjesi tanácskozmány 1647/48-ban. *Zsilinszky Mihály* 1. tagtól. 40 kr. — VIII. Szám. Rosztizlaw galicziai herczeg IV. Béla magyar királynak veje. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 10 kr. — IX. Szám. A Székelyek származásáról és intézményeiről.

Orbán Balázs lev. tagtól. Székfoglaló értekezés. 20 kr. — X. Szám. Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. *Hajnik Imre* r. tagtól. 60 kr. — XI. Szám. 1708-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihály* lev. tagtól. 60 kr. — XII. Szám. Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéseiből. *Óváry Lipóttól*. 50 kr.

Tizennegyedik kötet.

I. Szám. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. *Pulszky Ferencz* t. tagtól. 20 kr. — II. Szám. Dr. *Duka Tivadar* Körösi Csoma Sándorról. *Jakab Elek* r. tagtól. 40 kr. — III. Szám. A magyar jobbágynépeség száma a mohácsi vész után. *Acsády Ignác* l. tagtól. 30 kr. — IV. Szám. Carvajal János bibornok magyarországi követségei 1448—1461-ben. *Fraknoi Vilmos* r. tagtól. 50 kr. — V. Szám. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. *Pulszky Ferencz* t. tagtól. 40 kr. — VI. Szám. Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. *Téglás Gábor* l. tagtól. 40 kr. — VII. Szám. A czéhek történetéről Magyarországon. Székfoglaló értekezés. Dr. *Szádeczky Lajos* lev. tagtól. 1 frt 40 kr. — VIII. szám. A pécsi egyházmegye alapítása és első határai. Egy térképpel. *Ortvay Tivadar* l. tagtól. 80 kr. — IX. Szám. A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után. *Acsády Ignác* l. tagtól. 80 kr. — X. Szám. A magyar pogány sirleletek. *Pulszky Ferencz* t. tagtól 20 kr.

Tizenötödik kötet.

I. Szám. Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. *Téglás Gábor* lev. tagtól. 90 kr. — II. Szám. Oláhok költöztetése Délmagyarországon a mult században. *Szentkláray Jenő* l. tagtól. 20 kr. — III. Szám. A szepesi jog (Zipser Willkühr). *Demkő Kálmántól*. 40 kr. — IV. Szám. A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában. *Hajnik Imre* lev. tagtól. 20 kr. — V. Szám. Kálmán király oklevelei. *Fejérpataky László* l. tagtól. 90 kr. — VI. Szám. Bihar vármegye oláhjai s a vallásunió. *Bunyitay Vincze* l. tagtól. 75 kr. — VII. Szám. Szerémi György élete és emlékirata. *Szádeczky Lajos* l. tagtól. 75 kr. — VIII. Szám. Szerémi emlékirata kiadásának hiányai. *Szádeczky Lajos* l. tagtól. 45 kr. — IX. Szám. Nagy Lajos magyar király viszonya Giannino di Guccio francia trónkövetelőhöz. Székfoglaló értekezés. *Pór Antal* r. tagtól. 30 kr. — X. Szám. A Pécz nemzetség örökösödési pere 1425—1433. Székfoglaló értekezés. *Nagy Imre* r. tagtól. 45 kr. — XI. Szám. Péro lázadása. Székfoglaló értekezés. Dr. *Márki Sándor* l. tagtól. 90 kr. — XII. Szám. Körös megye a XV. században. Székfoglaló értekezés. *Csánki Dezső* l. tagtól. Ára 2 forint.

Tizenhatodik kötet.

I. Szám. A magyar Anjouk eredete. Székfoglaló értekezés. *Óváry Lipót* l. tagtól. Ára 30 kr. — II. Szám. A megye és a várispánság. *Balássy Ferencz* l. tagtól. Ára 30 kr. — III. Szám. Régi magyar birtokviszonyok. *Acsády Ignác* l. tagtól. Ára 60 kr. — IV. Szám. Oklevelek II. István király korából. Három oklevél hasonmásával és két pecsétrajzzal. *Fejérpataky László* r. tagtól. Székfoglaló értekezés. Ára 80 kr. — V. Szám. Taine Hippolyt Adolf mint történetíró. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól. Ára 40 kr. — VI. Szám. Ujabb tanulmányok a rézkorról. *Hampel József* r. tagtól. Ára 60 kr. — VII. Szám. Ugocsa vármegye keletkezése. *Komáromy András* l. tagtól. Székfoglaló értekezés. Ára 45 kr. — VIII. Szám. A jobbágy-adózás 1577—97-ben. *Acsády Ignác* l. tagtól. Ára 1 frt 20 kr.